

Pastorální epištoly

JEJICH VZTAH K OSTATNÍM PAVLOVÝM EPIŠTOLÁM

Dvě epištoly Timoteovi a epištola Titovi jsou obvykle souhrnně označovány jako „pastorální epištoly“. Toto označení použil jako první zřejmě D. N. Berdot roku 1703, následován Paulem Antonem roku 1726.¹ V moderním bádání tento termín zcela zdomácněl. Ozývá se však námitka, že není zcela vhodný, neboť listy se nezabývají výhradně pastýřskými povinnostmi. Tyto výhrady jsou však neoprávněné, neboť dopisy jsou adresovány lidem, kteří měli pastýřskou odpovědnost, a týkají se ustanovování pastýřů. Pastorální epištoly spojuje skutečnost, že se jedná o jediné novozákonné listy psané jednotlivcům s tímto úkolem. (List Filemonovi je sice adresován jednotlivci, ale nikoli člověku, který měl podobné povinnosti jako Timoteus či Titus.)

Přestože mají tyto dopisy řadu společných rysů, nic jednoznačně nedokazuje, že byly sepsány v téže době, odeslány z téhož místa a že by autorovi šlo o to, aby byly studovány jako jeden celek. V moderním bádání ovšem běžně bývají považovány za ucelenou skupinu, a pokud chceme porozumět současné literatuře o nich, nemůžeme se tomuto přístupu vyhnout. Mezi těmito listy jsou ale rozdíly, které by se mohly ukázat jako důležité. Kupříkladu z 1. Timoteovy se dozvídáme mnoho o službě v církvi, 2. Timoteovi se tomuto tématu prakticky nevěnuje a v Titovi o službě církvi také mnoho nenajdeme. Všechny tři listy se stavějí proti falešnému učení. Běžně se předpokládá, že ve všech třech případech šlo o totéž falešné učení.² Bylo tomu tak ale doopravdy? Johnson upozorňuje, že Pavlova tesalonická korespondence by se nám jevila jinak, kdybychom se rozhodli listy do Tesaloniky vyjmout ze sbírky Pavlových dopisů a zacházeli s nimi jako se svébytnou skupi-

¹ Tak Donald Guthrie, *The Pastoral Epistles and the Mind of Paul* (London: Tyndale, 1957), 11.
² Tento přístup je součástí značného úsilí některých moderních badatelů vytvořit jasné a věrohodné dobové pozadí všech tří pastorálních epištol, braných jako celek. Představiteli tohoto přístupu jsou (byť se v jednotlivostech velmi různí) mimo jiné David C. Verner, *The Household of God: The Social World of the Pastoral Epistles*, SBLDS 71 (Chico: SP, 1983); Gordon D. Fee, *1 and 2 Timothy, Titus*, GNC (San Francisco: Harper & Row, 1984); a Philip Towner, *The Goal of Our Instruction: The Structure of Theology and Ethics in the Pastoral Epistles*, JSNTSup 34 (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1989). Jak uvidíme, jiná část odborníků stejně ostře odmítá připustit řadu rysů, které mají všechny tři dopisy společné.

nou. Takto poukazuje na druhou stranu mince: „Pokud bychom list Titovi četli v souvislosti s jinými dopisy psanými na cestách nebo pokud bychom 2. Timoteovi četli s listy, které vznikly ve vězení, nepřipadaly by nám zdaleka tak zvláštní.“³ Zabýváme-li se otázkami, jež nad těmito třemi epištolami vyvstávají, neměli bychom zapomínat, že by se nám asi jevily velmi odlišně, kdybychom tyto listy studovali nezávisle na sobě či kdyby byly zařazeny do různých skupin.

Současná kritická ortodoxie trvá na tom, že tyto listy napsal někdo jiný než Pavel, a to v době dlouho po Pavlovi. K názoru, že jde o listy pseudonymní, které do Pavlovy doby nezapadají, vedou mnohé badatele úvahy o stylu či jazyku, skutečnost, že listy se zabývají uspořádáním v církvi, postoje listů k pravověří a kacířským naukám i další ohledy. Přes všechny rozdíly mezi nimi je v těchto epištolách mnohé, co navazuje na Pavlovo učení – proto panuje všeobecný názor, že tyto listy psal nějaký horlivý Pavlův následovník. Tvrdí se, že se problémům své doby věnoval jako člověk, který důkladně čerpal z Pavlovy studnice. Snažil se ke svým současníkům promlouvat tak, jak by k nim podle jeho mínění promlouval sám Pavel, kdyby musel řešit takové problémy. Důležité jsou následující úvahy.

Slovní zásoba a syntax

Hodně se argumentuje rozdíly v jazyce mezi třemi pastorálními epištolami a ostatními deseti listy připisovanými Pavlovi. P. N. Harrison, který navázal na práci předchozích badatelů, sestavil pozoruhodnou statistiku.⁴ Upozornil, že tři pastorální epištoly užívají 902 slov, z nichž 54 jsou vlastní jména. Ze zbývajících 848 slov se jich 306 (tedy více než třetina) v deseti Pavlových listech nevyskytuje. Z oněch 306 slov se 175 nevyskytuje ani v žádném jiném novozákonním spise. Na této statistice se pak zakládá dvojí tvrzení.

Za prvé, zbývá nám 542 slov, která se vyskytují jak v Pavlových listech, tak v pastorálních epištolách. Asi 50 z nich se vyskytuje pouze v těchto epištolách – tzn. nepoužil jich žádný jiný novozákonní autor. 492 slov najdeme jak v pastorálních epištolách, tak v ostatních epištolách i ve zbytku Nového zákona. Jsou to pochopitelně jednak základní slova, bez nichž by se nedalo nic napsat, jednak slova, jimž se nemůže vyhnout žádný křesťanský autor (např. „bratr“, „láska“ nebo „víra“). Pak jsou zde i slova, která mají odlišný význam v různých spisech. Pavel např. používá slovo ἀντέχομαι (*antechomai*) ve významu „ujímat se“ (1Te 5,14). V pastorálních epištolách má toto slovo význam „pevně se držet“ (Tt 1,9). Slovo κοινός (*koinos*) znamená „rituálně nečistý“ u Pavla (Ř 14,14) a „společný“ (např. „společná víra“; Tt 1,4) v pastorálních epištolách.

Za druhé, mnohá z daných slov se vyskytují u apoštolských otců a apologetů z počátku druhého století. Z 306 slov, která jsou v pastorálních epištolách, ale nejsou v ostatních listech připisovaných Pavlovi, jich ve zmíněných spisech

³ Johnson, 424.

⁴ P. N. Harrison, *The Problem of the Pastoral Epistles* (London: Oxford University Press, 1921), 20nn.

z 2. století najdeme 211.⁵ Tento způsob uvažování mnohé přesvědčil, že autorem pastorálních epištol nebyl Pavel, ale patrně někdo, kdo žil koncem prvního století nebo počátkem století druhého. Považuje se za nepravděpodobné, že by Pavel ve stáří začal najednou používat tolik nových slov – nadto slov, s nimiž se setkáváme v pozdějším období.

Za třetí, badatelé upozorňují, že z 214 řeckých částic, s nimiž se setkáváme v deseti Pavlových listech, jich 112 není zastoupeno v pastorálních epištolách. Z toho mnozí usuzují, že pastorální epištoly jsou psány poměrně chudým stylem – spojovací částice pastorálních epištol se zřejmě od deseti Pavlových listů značně liší.

Tyto argumenty sice znějí působivě, nicméně nejsou tak přesvědčivé, jak se na první pohled zdá. Ti, kdo je přinášejí, si kupříkladu mnohdy nevšimnou, že většímu slovu, které pastorální epištoly sdílejí s autory druhého století, nacházíme i v jiných spisech psaných před rokem 50 po Kr.⁶ Nelze tedy tvrdit, že Pavel tato slova nemohl znát. Podobně není možno argumentovat tím, že celkový Pavlův slovník tvořilo pouze 2 177 slov obsažených v deseti Pavlových listech. Není nutno tvrdit, že stárnoucí Pavel použil stovky nových slov; pokud mohl použít 2177 slov, mohl použít i dalších 306 – většina z nich byla v jeho době běžná. Pokud některá slova mají odlišný význam, je to dáno odlišností kontextu. I ve svých deseti listech používá Pavel tatáž slova v různých významech v závislosti na kontextu.

Tvrzení, že v pastorálních epištolách se vyskytuje 306 slov, která nenacházíme v deseti Pavlových listech, je zavádějící. Použijeme-li Harrisonovu vlastní statistiku, zjistíme, že z oněch 306 slov se 127 vyskytuje pouze v 1. Timoteovi, 81 v 2. Timoteovi a 45 v Titovi.⁷ To znamená, že většina těchto slov se vyskytuje pouze v jedné pastorální epištole a že vzájemné odlišnosti těchto listů jsou stejné, ne-li větší, než jejich odlišnosti od „Pavla“. Řekneme tedy, že se jedná o tři pseudonymní autory? Statistiky rozhodně nenaznačují, že šlo o jednoho autora. Argumentovat můžeme však i jinak: Pokud čísla dokazují, že tři pastorální epištoly psal tentýž autor, pak rovněž dokazují, že tímto autorem mohl být i Pavel.

Harrison se snaží mnoho vytěžit ze skutečnosti, že 112 částic, předložek a zájmen se vyskytuje v deseti Pavlových listech, nikoli však ve třech pastorálních epištolách.⁸ Považuje za nepravděpodobné, že „za několik let se setkáme s týmiž autorem, který napíše tři epištoly, aniž použije jediného slova z onoho seznamu; některá z těchto slov se objevila v průměru devětkrát na každé straně, kterou Pavel

⁵ Ibid., 70.

⁶ Tak Donald Guthrie (*The Pastoral Epistles and the Mind of Paul* [London: Tyndale, 1956], 9), který cituje mimo jiné F. R. M. Hitchcocka, „Tests for the Pastorals“, *JTS* 30 (1928–29), 272–279; idem, „Philo and the Pastorals“, *Hermathena* 56 (1940), 113–135.

⁷ Harrison, *Problem*, 137–139. V 1. Timoteovi je 75 slov, která nejsou nikde jinde v Novém zákoně, a 52 slov, která jsou v novozákonních nepavlovských spisech. Tatáž čísla pro 2. Timoteovi jsou 48 + 33 a pro list Titovi 30 + 15.

⁸ Harrison, *Problem*, 36–37.

napsal. “⁹ Opět se zdá, že Harrison přinesl pádný důvod. Guthrie však upozorňuje, že Harrison nevzal v úvahu veškeré údaje. Existuje dalších 93 částic, předložek a zájmen, z nichž se všechny kromě jedné vyskytují v pastorálních epištolách a všechny kromě sedmi se vyskytují u Pavla. Guthrie je přičetl k Harrisonovu seznamu a upozornil, že z celkového počtu 205 se jich 92 vyskytuje v pastorálních epištolách, což je srovnatelné se 131 výskyty v listu Římanům a 113 výskyty v 2. Korintským, 86 ve Filipským apod. Z toho nakonec usuzuje, že „závěry, které činí dr. Harrison z užití spojovacích částic, spočívají na vratkých základech“.¹⁰

Neměli bychom na to zapomínat, setkáme-li se s podobnou argumentací. Ku příkladu se uvádí, že v pastorálních listech se o Duchu svatém mluví jen šestkrát, zatímco Pavel o něm píše devadesátkrát. Naskytá se otázka, zda jsou v pastorálních epištolách místa, kde by Pavel o Duchu svatém mluvit měl. Mluví o něm na šesti místech, kde je to vhodné, a nemůžeme tvrdit, že by Pavel ve svých deseti listech o něm mluvil častěji. Ostatně ani v těchto listech nejsou zmínky o Duchu svatém rozloženy rovnoměrně. Nejsme vševědoucí, abychom věděli, co se odehrávalo v Pavlově mysli.

V posledních desetiletích se stala argumentace vycházející z Pavlova užití slov mnohem propracovanější. Ve snaze podepřít Harrisonovy závěry zahájili Grayston a Herdan práci na složitých statistických výpočtech.¹¹ Jiní se soustředili na syntaktické struktury: délku vět, slovosled, četnost různých částí řeči, umístění částic a podobně.¹² Ale i zde se ukázalo, že mnohé argumenty jsou slabé. Statistickí namítají, že epištoly jsou příliš krátké a že chybí statistická kontrola. A pokud pozorujeme nějaké rozdíly, statistika sama o sobě je nedokáže vysvětlit.¹³ Jsou rozdíly způsobeny odlišnými autory – nebo odlišnými tématy? Jsou dány tím, že epištoly byly psány jednotlivcům, s nimiž bylo třeba řešit určité problémy, nebo

⁹ Ibid., 35 (kurziva Harrisonova).

¹⁰ Guthrie, *The Pastoral Epistles and the Mind of Paul*, 13.

¹¹ K. Grayston a G. Herdan, „The Authorship of the Pastoral Epistles in the Light of Statistical Linguistics“, *NTS* 6 (1959–60), 1–15. O něco později přišli A. Q. Morton a někteří z jeho kolegů se statistickým rozbořením takových prvků, jako jsou poslední slova Pavlových vět, délka vět, výběr různých druhů spojek apod. Viz zejména jeho *Literary Detection* (Bath: Bowker, 1978). Tuto práci pozoruhodně zhodnotil Anthony Kenny, *A Stylometric Study of the New Testament* (Oxford: Clarendon, 1986).

¹² Např. D. L. Mealand, „Computers in New Testament Research: An Interim Report“, *JSNT* 33 (1988), 97–115; idem, „Positional Stylometry Reassessed: Testing a Seven Epistle Theory of Pauline Authorship“, *NTS* 35 (1989), 266–286; idem, „The Extent of the Pauline Corpus: A Multivariate Approach“, *JSNT* 59 (1995), 61–92; K. Neumann, *The Authenticity of the Pauline Epistles in the Light of Stylo-statistical Analysis*, AnBib 105 (Rome: Pontifical Biblical Institute, 1986).

¹³ Kromě jiných viz A. E. Bird, „The Authorship of the Pastoral Epistles – Quantifying Literary Style“, *RTR* 56 (1997), 118–137; J. J. O'Rourke, „Some Considerations About Attempts at Statistical Analysis of the Pauline Corpus“, *CBQ* 35 (1973), 483–490; T. A. Robinson, „Grayston and Herdan's 'C' Quantity Formula and the Authorship of the Pastoral Epistles“, *NTS* 30 (1984), 282–288; Kenny, *Stylometric Study*.

církevním obcím, s nimiž bylo třeba řešit problémy zcela odlišné? Nebo jsou dány odlišnými sekretáři?¹⁴

Rétorický styl

Argumentace na základě stylu zahrnuje jak argumenty z dopisů samotných, tak argumenty ze skladby. Jeden z badatelů dochází k závěru: „Můžeme si všimnout, že Pavlovu dramatickou a živou argumentaci s jejími citovými projevy, dialogickým myšlením, uváděním skutečných či imaginárních odpůrců a námitek a používáním metafor a obrazů nahradila jistá těžkopádnost stylu, spojená s opakováním.“¹⁵ K nejčastěji uváděným rozdílům patří, že 1. Timoteovi a list Titovi neobsahují úvodní díkůvzdání (které ovšem je v 2. Timoteovi a není v Galatském), že 1. Timoteovi a list Titovi mají málo osobní látky a že se v pastorálních epištolách setkáváme se zvláštním způsobem argumentace včetně takových projevů, jako je opakované „věrohodné je to slovo a zaslouží si plného souhlasu“ (toto vyjádření se vyskytuje pouze v pastorálních epištolách).¹⁶

O existenci rozdílů není pochyb. Otázka je, jak je vysvětlit. Pokud přijmeme názor, že pastorální epištoly napsal pseudonymní autor, rozdíly sice vysvětlíme, nicméně objeví se potíže jiného druhu (jak zanedlouho uvidíme). Na druhé straně si můžeme položit otázku, zda se dají rozdíly vysvětlit i jinak, bez postulátu pseudonymního autora. Existuje velmi málo přesvědčivých kontrolních studií, abychom mohli porovnat šíři výrazů použitých jediným autorem, který po dobu čtvrt století psal tolika různým lidem a skupinám jako Pavel ve svých epištolách. Můžeme si klást otázku, zda rozdíly ve stylu pastorálních epištol a deseti Pavlových listů jsou větší než rozdíl, který můžeme oprávněně očekávat mezi soukromými dopisy důvěrným spolupracovníkům a veřejnými dopisy církvím – dopisy, které se zpravidla věnují konkrétním problémům. Je-li nesnadné rozhodnout, co můžeme z nesporných rozdílů vyvozovat, je stejně obtížné rozhodnout, co vyvodit z nahodilých podobností.¹⁷

¹⁴ Např. George K. Barr, „Two Styles in the New Testament Epistles“, *LLC* 18 (2003), 235–248, na základě skalometrické analýzy tvrdí, že rozdíly mezi prvními čtyřmi Pavlovými listy a pastorálními epištolami neukazují na odlišného autora, ale na odlišnost stylu, s nimiž se můžeme setkat v dílech téhož autora.

¹⁵ J. C. Beker, „Pastoral Letters“, v *IDB*, 3.670.

¹⁶ Viz zvl. L. R. Donelson, *Pseudepigraphy and Ethical Argument in the Pastoral Epistles*, HUT 22 (Tübingen: Mohr-Siebeck, 1986); B. Fiore, *The Function of Personal Example in the Socratic and Pastoral Epistles*, AnBib 105 (Rome: Pontifical Biblical Institute, 1986).

¹⁷ Např. Thomas D. Lea a Hayne P. Griffin Jr., *1, 2 Timothy, Titus*, NAC 34 (Nashville: Broadman Press, 1992), 40, si všimají, že Pavel pastorálních epištol je schopen citovat méně známého řeckého básníka (Epimenida) v Titovi 1,12 a Pavel lčený ve Skutcích 17,28 rovněž cituje méně známý pohanský pramen (Menandera). Pavel pastorálních epištol někdy spojuje povolání s vlastním jménem (např. „kovář Alexandr“, 2Tm 4,14; „právník Zénas“, Tt 3,13). Totéž činí Pavel ve zbytku pavlovských dopisů (např. „Erastos, správce městské pokladny“ (Ř 16,23); „milovaný lékař Lukáš“ (Ko 4,14).

Nejistot ještě přibude, začneme-li uvažovat o možném vlivu sekretářů. C. F. D. Moule si povšiml, že s mnoha nepavlovskými výrazy, jež se vyskytují v pastorálních epištolách, se setkáváme v Lukášově evangeliu. Usuzuje tedy, že Lukáš mohl být Pavlovým sekretářem (Lukáš určitě Pavla doprovázel – přinejmenším podle 2Tm 4,11).¹⁸ Tuto argumentaci dále rozvinul Stephen G. Wilson. Ten je však přesvědčen, že jakýsi Lukáš je autorem Lukášova evangelia a Skutků a rovněž pastorálních epištol, ovšem psal až koncem prvního století – není to tedy onen Lukáš, který byl Pavlovým průvodcem.¹⁹ Většina argumentů je stejných, ať už jde o historického Lukáše, který byl Pavlovým průvodcem, či o hypotetického Lukáše, jenž psal koncem prvního století. Snad proto se několik současných vykladačů přiklonilo k názoru, že Lukáš byl Pavlovým sekretářem.²⁰ Takové řešení je nepochybně možné; ale stojí proti němu skutečnost, že deset pavlovských dopisů, které pocházejí buď všechny nebo ve své většině z ruky sekretáře, se od pastorálních epištol liší. Museli bychom tedy usoudit, že Pavel v případě pastorálních epištol postupoval poněkud jinak než u ostatních listů – snad dal Lukášovi větší volnost, než dával předchozím sekretářům. Nicméně i tento protiargument může být opět zmírněn: u deseti Pavlových listů totiž předpokládá až příliš velkou uniformitu. Michael Prior pak celou teorii sekretářů staví na hlavu: Uznává, že pastorální epištoly se od deseti Pavlových listů opravdu liší; důvodem ale není to, že jsou pseudonymní, nýbrž že jsou „soukromé v dvojím slova smyslu“ – nejen že jsou adresovány jednotlivcům, ale psal je Pavel sám – bez pomoci sekretáře. U většiny z deseti listů – možná dokonce u všech – Pavel využil služby sekretáře; u šesti z oněch deseti listů uvádí jako spoluautora Timotea. Pastorální epištoly ale psal Pavel sám, tvrdí Prior. Tím se vysvětlují všechny rozdíly.²¹ Toto řešení však není přesvědčivější než všechna ostatní, která byla předložena. Nicméně sama skutečnost, že ho lze navrhnout, je dokladem, jak málo toho víme, a nabádá nás, abychom byli opatrní a nepřijímali ukvapeně vysvětlení odvolávající se na pseudonymitu.

¹⁸ „The Problem of the Pastoral Epistles: A Reappraisal“, *BJRL* 47 (1965), 430–452 (přetištěno v C. F. D. Moule, *Essays in New Testament Interpretation* [Cambridge: Cambridge University Press, 1982], 113–132).

¹⁹ Stephen G. Wilson, *Luke and the Pastoral Epistles* (London: SPCK, 1979). Wilson dokonce pastorální epištoly prohlašuje za třetí díl Lukášových spisů. Viz i Jerome D. Quinn, „The Last Volume of Luke: The Relation of Luke-Acts and the PE“, v *Perspectives on Luke-Acts*, ed. C. Talbert (Macon: Mercer University Press, 1978), 62–75. Quinn se vyjadřuje poněkud opatrněji v *The Letter to Titus*, AB 35 (New York: Doubleday, 1990), 19, stejně jako v Jerome D. Quinn a William C. Wacker, *The First and Second Letters to Timothy*, ECC (Grand Rapids: Eerdmans, 2000), 20.

²⁰ Gordon D. Fee, *1 and 2 Timothy, Titus*, NIBC (Peabody: Hendrickson, 1988), 26; George W. Knight, *The Pastoral Epistles: A Commentary on the Greek Text*, NIGTC (Grand Rapids: Eerdmans, 1992), 50–52. Viz též E. Earle Ellis, *Pauline Theology: Ministry and Society* (Grand Rapids: Eerdmans, 1989), 104–111.

²¹ Michael Prior, *Paul the Letter-Writer and the Second Letter to Timothy*, JSNTSup 23 (Sheffield: JSOT Press, 1898), 37–59.

Pokud diskusi o stylu rozšíříme o diskusi o literárním druhu, je třeba zmínit ještě něco. Johnson a jiní přišli s tvrzením, že 1. Timoteovi a Titovi lze bez problémů zařadit do kategorie „pověřovací dopis“ a 2. Timoteovi do kategorie „závěť“. Obojí zcela zapadá do Pavlovy situace a obě uvedené kategorie byly obecně známe – jistě je znal i Pavel. Patrně by ale nebyly stejně známe někomu, kdo by psal pod Pavlovým jménem o pár desetiletí později. Pečlivé úvahy o literárním druhu tedy hovoří ve prospěch Pavlova autorství.²² Zvlášť se to týká pověřovacího dopisu, v němž starší úředník poučuje mladšího o jeho povinnostech jako vyslance a střídá poučování o vyslancových povinnostech s oddíly, které se týkají vyslancova charakteru. Pokud byl takový dopis čten lidem, k nimž byl vyslanec vyslán, bylo zřejmé, jaká je vůle hlavního správce. Normy, jež měl vyslanec splňovat, ho rovněž povzbuzovaly, aby byl věrný, a zároveň čtenářům poskytovaly určitou ochranu před rozmary autoritářského vyslance: uváděly důvody k případným stížnostem. Toto vysvětlení je poněkud vyumělkované; nadto dopisy, které se týkají egyptského úřednictva, lze jen s velkou opatrností srovnávat s Pavlovými listy Timoteovi či Titovi. Jinak řečeno, „pověřovací dopisy“ nejsou jednoznačným argumentem ve prospěch Pavlova autorství.²³ Ukazují však na určitou paralelu struktury autority a pověření, jak se s ní setkáváme v 1. Timoteovi a v Titovi – za předpokladu, že tyto epištoly čteme jako soukromé dopisy, za něž se pokládají. Více ale z těchto argumentů vyvozovat nelze.

Historické problémy

Mnozí badatelé upozorňují, že situace, jež předpokládají pastorální epištoly, je obtížné sladit s tím, co o Pavlově životě víme ze Skutků a z Pavlových dopisů.²⁴ Tvrdí, že to je zcela nemožné, a tak přicházejí s hypotézou, že autor pastorálních epištol si vymyslel určité nářky, jež vytvářejí dojem historického zarámování. Kupříkladu jediný Pavlův kontakt s Krétou, o němž s určitostí víme, byla krátká zastávka během cesty do Říma – Pavel byl tehdy vězněm (Sk 27,7–13). Těžko něco takového srovnat s Tt 1,5 („proto jsem tě ponechal na Krétě...“).

Není nic, co by potvrdzovalo Pavlovo přezimování v Nikopoli (Tt 3,12). Podobně ani osobní údaje v listech Timoteovi neodpovídají tomu, co víme o Pavlově službě. Jistě, někteří badatelé tvrdí, že toto vše se odehrálo až po Pavlově věznění v Římě, jak bylo zaznamenáno ve Sk 28. Předpokládají, že Pavel byl propuštěn a ještě dva či tři roky sloužil, než nakonec zemřel v Římě mučednickou smrtí. 1. Klementova 5,7 koneckonců uvádí, že Pavel putoval až „na samotnou mez západu“ (Hispanie?), což by bylo možné jedině až po Sk 28. Kritici jsou však přesvěd-

²² Tak Luke Timothy Johnson, *Letters to Paul's Delegates: 1 Timothy, 2 Timothy, Titus*, The New Testament in Context (Valley Forge: Trinity Press International, 1996), 106–108, *passim*.

²³ Viz důležitá varování Margaret M. Mitchellové: „PTebt 703 and the Genre of 1 Timothy: The Curious Career of a Ptolemaic Papyrus in Pauline Scholarship“, *NovT* 44 (2002), 344–370.

²⁴ Např. Kümmel, 377–378.

čení, že *1. Klementova* se v této věci mylí.²⁵ *1. Klementova* se totiž shoduje se Skutky, že „Pavel dosáhl svého cíle (= misie až na sám konec země) před svým jediným uvězněním (ve Skutcích vlastně během něho)“.²⁶ Nejpravděpodobnější je, že „hranicemi západu“ je míněn Řím a že Pavel tam zemřel během své první – a jediné – návštěvy.

Na tyto námitky lze odpovědět dvěma způsoby. Někteří odborníci se pokusili dokázat, že historická data obsažená v pastorálních epištolách jsou slučitelná s nám známými fakty o Pavlově službě. Vždyť konec konců víme velmi málo o tom, co všechno Pavel dělal. V našich znalostech jsou značné mezery, kam by se ledacos mohlo vejít. Kdy Pavel podstoupil ona mnohá věznění, kdy byl od Židů pětkrát bit holí, kde třikrát ztroskotal, kde podstoupil další utrpení, která zmiňuje jen jednou (2K 11,23–27)? Lze říci: „Nedovedu si představit, jak zařadit události zmíněné v pastorálních epištolách do Pavlova předchozího života.“ Nelze ale říci: „Tyto události jsou s Pavlovým předchozím životem neslučitelné.“ Kupříkladu ze Skutků 20,31 víme, že Pavel strávil tři roky v Efezu. Skutky nehovoří o žádné z cest, které Pavel během této doby podnikl, přestože z 2. Korintským 1,23–2,1 víme, že během této doby Pavel navštívil Korint. Jaké další cesty mohl během tohoto období podniknout? Skutky o nich nehovoří. Jednoduše řečeno nemáme dost informací. Zvláště pokud pastorální epištoly nebereme jako jeden celek, ale uvažujeme o dopisech jednotlivě, historická data nijak nevylučují, že jejich autorem je Pavel.²⁷

Pochopitelně je zde i další možnost: Pavel byl vězněn dvakrát, ve Skutcích je ale zmíněno pouze jedno uvěznění. Nezapomeňme, že i když Skutky končí Pavlovým pobytem ve vězení v Římě, apoštol mohl oprávněně doufat ve své propuštění. Festus byl přesvědčen, že Pavel „nespáchal nic, zač by zasluhoval smrt“ (25,25), a Agrippa vyjádřil přesvědčení, že kdyby se Pavel nebyl býval odvolal k císaři, mohl být propuštěn (Sk 26,32). Dokonce i v Římě dostal Pavel „dovolení, že může bydlet v soukromém bytě s vojákem, který ho bude hlídat“ (Sk 28,16). „Pavel zůstal celé dva roky v najatém bytě a přijímal všechny, kdo za ním přišli“ (Sk 28,30). Měl dostatek svobody, aby k sobě mohl povolat židovské představitele a vést s nimi rozhovory. Nic z toho nenasvědčuje, že by se schylovalo k Pavlově popravě. Není nic nepravděpodobného na názoru, že Pavel byl propuštěn a vykonával činnost, kterou předpokládají pastorální epištoly. Kromě toho zmínka o „mezích

²⁵ Ibid.

²⁶ Martin Dibelius a Hans Conzelmann, *The Pastoral Epistles*, Hermeneia (Philadelphia: Fortress Press, 1972), 3.

²⁷ Některé hypotézy, jak lze sladit informace pastorálních epištol s tím, co o Pavlových cestách víme z jiných zdrojů, naleznete mimo jiné u J. A. T. Robinsona, *Redating the New Testament* (Philadelphia: Westminster, 1976), 67–85, kde je citována další literatura; C. Spicq, *Les épîtres Pastorales*, 4. vyd., 2 sv. (Paris: Gabalda, 1969); S. de Lestapis, *L'énigme des Pastorales de Saint Paul* (Paris: Gabalda, 1976); Philip H. Towner, *1 and 2 Timothy, Titus*, IVPNTC (Downers Grove: IVP, 1994); Bo Reicke, *Re-examining Paul's Letters: The History of the Pauline Correspondence* (Harrisburg: Trinity Press International, 2001), 51–59, 68–73, 85–91.

západu“ z 1. Klementovy se spíše týká Hispánie než Říma. O tom, že Pavel byl z římského vězení propuštěn a opět působil na Východě, se dozvídáme z celé řady patristických materiálů.²⁸ Někteří badatelé dokonce sestavili podrobné popisy cest, které Pavel vykonal po svém propuštění.²⁹ Je pravda, že tyto teorie nelze dokázat – informací máme příliš málo, ale i Marshall, přestože sám hájí určitou podobu pseudonymní hypotézy, říká: „Je zřejmé, že neexistuje nepřekonatelná překážka, která by popisovaný scénář [tj. propuštění Pavla, jeho několikaletá služba na východě, nové zatčení, věznění a mučednická smrt] činila historicky nemožným, ať už by byl tento scénář součástí Pavlova autentického dopisu, případně součástí zlomků takového dopisu.“³⁰

Bylo-li řečeno A, je nutno říci i B. Musíme zmínit obtíže s osobními zmínkami v pastorálních epištolách, jimž musí čelit ti, kdo tyto listy považují za pseudonymní. Proč v nich čteme o Pavlově plášti a o jeho svtcích (2Tm 4,13)? Nebo o tom, že zanechal Timotea v Efezu a sám cestoval do Makedonie (1Tm 1,3)? Proč autor vyjadřuje naději, že k Timoteovi brzy dorazí, ačkoli nemá jistotu, že se neopozdí (1Tm 3,14–15)? Proč psát, že Oneziforos pátral po Pavlovi v Římě, dokud ho nenašel (2Tm 1,16–17)? Jak si vysvětlit pokyny Titovi, aby pomohl právníku Zénovi a Apollovi (Tt 3,13)? Není jednoduché tyto poznámky vysvětlit, zastáváme-li názor, že dopisy pocházejí z konce prvního století či dokonce z počátku druhého, a že je psal autor, který Pavlovu situaci neznal. Každý takový pisatel by nepochybně své „vzpomínky“ sepsal tak, aby odpovídaly tomu, co je o Pavlově životě známo. Nikdo nepřišel s přesvědčivým zdůvodněním, proč by si pseudonymní autor vymýšlel zmíněné hypotetické situace. Kromě toho se všechny uvedené zmínky vyznačují historickou přesností. Chybí jim jakýkoli legendární rys, jakými se vyznačují dejme tomu *Skutky Pavlovy*, sepsané v druhém století. Pastorální epištoly mají mnohem blíže k všeobecně přijímaným Pavlovým dopisům než k dochovaným pseudonymním dokumentům, které kolovaly v prvotní církvi.

Falešní učitelé

Zpravidla se má za to, že všechny tři listy se obracejí proti témuž falešnému učení. Tak tomu být může, ale nemusí. V každém případě něco z tohoto učení obsahovalo silný židovský prvek. Jsou zmíněni „učitelé Zákona“ (1Tm 1,7), „ti, kteří lpí na obřízce“ (Tt 1,10), dále je řeč o „židovských bájích“ (Tt 1,14) a o „rozbrojích a hádkách o Zákon“ (Tt 3,9).

²⁸ Čteme o tom v Muratoriho kánonu, u Eusebia, Athanasia, Epifania, Jeronýma, Theodora z Mopsuestie, Pelagia a Theodoretta. Viz Knight, *The Pastoral Epistles*, 17–19.

²⁹ Dva zcela odlišné itineráře najdeme u W. Metzgera, *Die letzte Reise des Apostels Paulus* (Calwer, 1976); a u Jerome Murphy-O'Connora, *Paul: A Critical Life* (Oxford: Clarendon, 1996). Výrazně je shrnuje I. Howard Marshall, *A Critical and Exegetical Commentary on the Pastoral Epistles*, ICC (Edinburgh: T. & T. Clark, 1999), 68–71.

³⁰ Marshall, *Pastoral Epistles*, 71.

Čteme rovněž varování před „protikladnými naukami, které se lživě nazývají „poznání““ (1Tm 6,20). Tato varování se považují – spolu se zmínkami o „bájích a nekonečných rodokmenech“ (1Tm 1,4; srov. 4,7; Tt 3,9) za důkazy, že šlo o nějaké gnostické systémy. Tomu by odpovídaly i zmínky o asketických praktikách (např. 1Tm 4,3). Gnostické systémy se ale plně rozvinuly až během druhého století, kam tyto listy nepatří. Způsob, jakým popisují pastorální epištoly falešné učení, neodpovídá tomu, co známe z Pavlova působení (např. Koloským).³¹

Organizace církve

Mnozí novozákonníci jsou přesvědčeni, že to, jak pastorální epištoly pojmají život církve, bylo za Pavlova života nemyslitelné. Konkrétně jim jde o silně organizovanou církev s ordinovanými služebníky.

Za prvé, měli bychom mít na paměti, že Pavel o službu církve jevil určitý zájem – vždyť dokonce již na své první misijní cestě spolu s Barnabášem ustanovoval starší v církvích, které nedávno založili (Sk 14,23). V úvodním pozdravu epištoly Filipským se Pavel obrací vedle „všech svatých“ i na „biskupy a diakony“ (Fp 1,1).

Za druhé, tvrdíme-li, že pastorální epištoly jeví zájem o ordinovanou službu či o nějakou formu církevní organizace, musíme z nich vyloučit 2. Timoteovi, kde o něčem takovém není ani slovo. Pavel mluví o Božím daru (χαρίσμα [*charisma*]), který Timoteus obdržel, když na něj Pavel vložil ruce (2Tm 1,6) – to však může odpovídat pozdější confirmaci spíše než ordinaci. Vzápětí se totiž mluví o „duchu moci a lásky a rozvahy“, což se týká celého křesťanského života, nejen křesťanské služby. V Titovi čteme o pokynu ustanovovat starší v jednotlivých městech (Tt 1,5) i o potřebných kvalifikacích pro starší či biskupy (tato dvě slova zřejmě označují tentýž úřad). Službě se ovšem obsáhle věnuje 1. Timoteovi. Čteme tam o tom, jací by měli být biskupové a diakoni (3. kap.), a je zřejmé, že starší jsou vážení lidé, jimž se má prokazovat úcta a kteří by měli být za svou službu placeni (5,17–20). Z listu Titovi 1,5–7 nade všechnu pochybnost plyne, že biskup a starší je totéž. Druhé dva listy neobsahují žádný náznak, že by tomu mělo být jinak. Ačkoli někteří z pastorálních epištol vyvozují ledacos, ve skutečnosti pastorální epištoly nevyžadují o nic rozvinutější organizaci než Filipským 1,1, kde se hovoří o „biskupech a diakonech“. V 1Tm 5,9 je sice navíc zmíněn „seznam vdov“, není ovšem zcela jasné, o co šlo. (Vdovy ovšem měly zvláštní postavení od samého počátku – viz Skutky 6,1.) Nic z toho nevyžaduje jakoukoli složitou organizaci – rozhodně není třeba ničeho, co by neodpovídalo církvi v poměrně raném stadiu vývoje.

³¹ Dokonce i Kümmel uznává, že kacífstvím, proti němuž brojí pastorální epištoly, „bylo myslitelné i za Pavlova života“ (267).

Teologie

Mnozí tvrdí, že tři pastorální epištoly obsahují řadu helénistických výrazů pro spásu. Pavel by údajně tyto výrazy nikdy nepoužil. Čteme, že se nyní ukázala milost „příchodem našeho Spasitele Ježíše Krista. On zlomil moc smrti a zjevil nepomíjející život v evangeliu“ (2Tm 1,10). Je „jeden prostředník mezi Bohem a lidmi“ (1Tm 2,5). „Ukázala se Boží milost, která přináší spásu všem lidem“ (Tt 2,11). Všechna tato vyjádření obsahují pavlovské termíny. Možná jsou použity novým způsobem, nicméně stále jde o termíny pavlovské. V pastorálních epištolách je ovšem i mnoho vyložene pavlovských obrátů: „Kristus Ježíš přišel na svět, aby zachránil hříšníky“ (1Tm 1,15); spása je z milosti, ne z našich skutků (Tt 3,5). Čteme o důležitosti víry v Krista (1Tm 3,13), o vyvolení (Tt 1,1) a o milosti (2Tm 1,9). Na základě těchto obrátů tedy spor o autenticitu či pseudonymitu rozhodnout nelze. Ti, kdo si myslí, že pastorální epištoly nepsal Pavel, si všimají množství nových obrátů a nového použití starých; ti, kdo považují za autora Pavla, zdůrazňují, že mnoho výrazů je důvěrně známých. Použití nových výrazů či zařazení starých výrazů do nových souvislostí jsou pro ně jen přirozenou rozdílností, kterou lze vidět i u jiných lidí, píšících za různých situací.

Problém můžeme ilustrovat na základě následujících slov: „Víme, že zákon je dobrý, když ho někdo užívá správně a je si vědom, že zákon není určen pro spravedlivého, nýbrž pro lidi zlé a neposlušné“ (1Tm 1,8–9). Moule k této pasáži poznamenává: „Je překvapivé, že by mohl někdo Pavlovi vážně připisovat tuto definici dobra, obsaženého v zákoně“, ³² zatímco Zahn cituje tatáž slova na podporu názoru, že Pavel je autorem pastorálních epištol. Máme zde prý „odvážné vyjádření, (1Tm 1,9), že pro spravedlivého, a tedy i pro hříšníka, jenž byl ospravedlněn milostí Spasitelovou (1Tm 1,13–16), žádný zákon neplatí“. ³³ Pokud lze o tomtéž oddílu pronést tak rozdílné výroky, těžko je tento oddílek jasným důkazem v neprospěch Pavlova autorství. Totéž lze říci o mnoha dalších. Někteří badatelé určité výroky považují za jasné důkazy proti, jiní tvrdí, že není důvod, proč by nemohly pocházet od Pavla.

Nejde zdaleka jen o terminologii. Mnozí zdůrazňují, že celá zbožnost pastorálních epištol je odlišná. Tyto epištoly volají po „zbožnosti“ (εὐσεβεία [*eusebeia*]; 1Tm 2,2 aj.), po „učení, které je v souladu se zbožností“ (1Tm 6,3), a především po „zdravém učení“ (2Tm 4,3). Kümmel hovoří o „racionálním, moralizujícím popisu křesťanského života a křesťanských požadavků“ a cituje M. Dibelia, který „mluvil o křesťanství, jež se zabydluje ve světě a jež hovoří silně helenizovaným jazykem ‚buržoazního‘ křesťanstva“, a Bultmanna, který se vyjádřil, že jde o „poně-

³² Moule, „Problem“, 432.

³³ Zahn 2.121. „Nikde v těchto epištolách nenalezneme místa, jež zní tak ‚nepavlovsky‘ jako 1K 7,19 a která bychom mohli považovat za směsici ryzího Pavlova učení s jeho protějškem, jako je Ga 5,6“ (ibid.).

kud vybledlý paulinismus“.³⁴ Nelze popírat, že v těchto dopisech se setkáváme s odlišnými důrazy. Otázkou ale je, zda citovaní autoři nepřehánějí. Tempo se sice poněkud změnilo, nicméně lze opravdu popřít to, že i Pavlovi šlo o takové věci, jako je zbožnost (2K 1,12), správné vyučování (Ř 6,17) a zdravé učení (viz Pavlův důraz na poznání a jeho opakované „nechci, abyste nevěděli“ či ostré odsudky falešného učení, např. v Ga 1,8–9)? Kromě toho i v nezpochybňovaných Pavlových listech se někdy setkáme se způsobem etické argumentace, jež je v Pavlových dopisech ojedinělá (např. působivá argumentace „jako kdyby ne“ v 1K 7). Kolik nových argumentů či slov bude tolerováno, než někdo začne volat, že jde jistě o pseudonymního autora? Opět se ocitáme ve slepé uličce. Některým celkový tón pastorálních epištol připadá nekompatibilní s deseti Pavlovými dopisy, jiní v nich spatřují pouze vývoj, který zcela přirozeně reaguje na dané okolnosti.³⁵

Všeobecně se uznává, že části těchto dopisů zní velmi pavlovsky, a někteří badatelé si myslí, že (pseudonymní) autor do pastorálních epištol zapracoval autentické fragmenty psané původně Pavlem. Kupříkladu P. N. Harrison identifikoval pět takových fragmentů,³⁶ s všeobecným přijetím se však jeho hypotéza nesetkala. Nikdo nepřišel s přesvědčivým zdůvodněním, proč se ony domnělé fragmenty zachovaly. (Co se stalo s dopisy, jejichž byly součástí? Proč se zachovaly pouze části?) Není rovněž jasné, proč by pseudonymní autor zařadil takové fragmenty do různých částí svých dopisů. Další potíž je dána tím, že hlavním důvodem, proč byly zmíněné fragmenty identifikovány, bylo, že odpovídají tomu, co víme o některých obdobích Pavlova života. Je to ale dostatečné kritérium? Existuje nějaký důvod, proč by epištol, v níž se vyskytují, nemohla být sepsána jako celek? Nemohly by ty fragmenty zapadat i do jiných období Pavlova života? Dále: Ač lze dokázat, že uváděné fragmenty jsou z hlediska obsahu pavlovské, Cook prokázal, že z hlediska stylu a jazyka je nelze odlišit od jiné látky obsažené v pastorálních epištolách.³⁷ Nedá se říci, že by šlo o přesvědčivou hypotézu.

Názor, že pastorální epištol jsou pseudonymní, naráží na další, leč zřídka zmiňovaný problém. Childs píše: „Záměr, s nímž byly pastorální epištol psány, lze těžko určit, považujeme-li je za pseudepigrafii. Jejich smyslu se pak nemůžeme dobrat pouhým rozbořením textu; musíme se snažit rekonstruovat autorovy ‚skutečné‘ záměry, jež byly úmyslně skryty. (...) Tímto způsobem je zvěst těchto dopisů

³⁴ Kümmel, 270. Tento poněkud podceňující pohled na údajně nenápaditý obsah se ovšem stal argumentem pro autentičnost pastorálních epištol. Měl-li však někdo dostatek představivosti, aby se pustil do psaní pseudonymních dopisů, psal by tímto nenápaditým stylem?

³⁵ Týká se to celé otázky „raného katolicismu“, o níž jsme psali výše v kapitole 5, oddíl „Lukáš v současném bádání“. Viz též Moisés Silva, „The Place of Historical Reconstruction in New Testament Criticism“, v *Hermeneutics, Authority, and Canon*, ed. D. A. Carson a John D. Woodbridge (Grand Rapids: Zondervan, 1986), 105–133, 383–388.

³⁶ Harrison, *Problem*, 115–127. Harrison svou hypotézu později upravil a počítal pouze se třemi fragmenty. I jiní hledali v těchto dopisech útržky textů pocházejících od Pavla. Nejsou však schopni dospět k nějakému konsenzu, což činí celou věc podezřelou a značně subjektivní.

³⁷ D. Cook, „The Pastoral Fragments Reconsidered“, *JTS* 35 (1984), 120–131.

umlcena a jejich interpretace je závislá na vnějších silách, jež jsou dány určitými příčinnými vztahy.³⁸ Ohledně situace pseudonymního autora nepanuje zde žádná shoda. Nemáme jistotu, jakým problémům čelil či v jakém církevním postavení se nacházel. Jak tedy odhalit skutečný význam toho, co říká?³⁹

Mezi současnými autory je jedním z hlavních argumentů proti Pavlovi autorství pastorálních epištol to, že obraz Pavla, který tyto epištoly předkládají, nemohl pocházet od něj samotného. „Pavel“ je v nich líčen nejen jako apoštol, ale i jako světec a jediná autorita ve věci evangelia; je příkladem hodným následování a vzorem obráceného křesťana. Tento argument je ovšem nepřesvědčivý. Vždyť Pavel své čtenáře vyzývá, aby ho napodobovali, i v listu Korintským (1K 11,1). I jinde se dává za vzor hodný následování (např. Fp 3) a jeho poslové mají adresátům připomínat nejen jeho učení, ale i jeho způsob života v Kristu. Ostatně i tento argument lze obrátit, neboť něco z toho, co v pastorálních epištolách čteme, by mohlo těžko pocházet od Pavlova pozdějšího obdivovatele. Psal by někdo takový o Pavlovi jako o prvním z hříšníků (1Tm 1,15)? Upozorňoval by – mnoho let po Pavlově smrti – na skutečnost, že Pavel byl „pronásledovatel a násilník“ (1Tm 1,13)? Také je třeba se ptát, proč by takový člověk lidem připomínal, že v kritických okamžicích při velkém apoštolovi nikdo nestál (2Tm 4,16). Všechny historické zmínky těchto dopisů zní jako věrohodné informace z doby, kdy Pavel žil. Neplatí to ale o době dlouho poté, co zemřel.⁴⁰

³⁸ Childs, 382–383. Nutno dodat, že Childs se k hypotéze pseudonymního autorství těchto listů staví velmi přejně.

³⁹ Jde o mnohem větší míru nejistoty, než s jakou se setkáváme u některých *anonymních* novozákonních dokumentů, jako je třeba list Židům. V takových případech totiž nejde o skutečný pokus psát jménem někoho jiného; něco takového je totiž nevyhnutelně spojeno se snahou zastířit skutečnost. Upřímně to přiznává Brown (668–670), který sice pseudonymní hypotézu hájí, nicméně přiznává: „Pokud přijmeme, že jde o listy pseudepigrafní, je nutno znovu promyslet prakticky každou otázku, jež je s těmito dopisy spjata.“ Mezi tyto otázky řadí i autoritu pastorálních epištol, otázku, zda byly sepsány jako určitý celek, historicitu cest, které zmiňuje, geografické adresáty atd. Jakmile vstoupíme do oblasti fikce, je nesnadné určit jakékoli meze. Mohli bychom se kupříkladu zabývat prací Jouette M. Basslerové, *1 Timothy 2 Timothy Titus*, ANTC (Nashville: Abingdon, 1996), 30, která upozorňuje na pseudonymní *Skutky Pavlovy* z konce druhého století. Ty líčí Pavla jako stoupence celiátu. Pavel přivede ke křesťanství významnou mladou ženu, která následně přeruší kontakty se svou rodinou. Basslerová vyslovila domněnku, že odpůrci, vůči nimž se Pavel staví v pastorálních epištolách, mohli své názory hájit odvoláváním se na podobné legendy, jež se o Pavlovi šířily. „Bylo-li tomu tak,“ píše Basslerová, „odpověděl autor pastorálních epištol použitím pseudonymity, a proti legendám o Pavlovi postavil dopisy, které Pavel údajně sepsal“ (str. 30). Podobně Dennis R. MacDonald, *The Legend and the Apostle: The Battle for Paul in Story and Canon* (Philadelphia: Westminster, 1983). Falešné učení, o němž se mylně, leč bezelstně domnívali, že pochází od apoštola, je vyvráceno falešnými dopisy, jejichž účelem je klamat ve prospěch pravověří. Nápaditost této rekonstrukce předčí pouze její nepravděpodobnost.

⁴⁰ Johnson, který zastává zcela odlišné názory, píše: „I ti, kteří podobně jako já nejsou zcela přesvědčeni, že tyto listy pocházejí přímo od Pavla, považují některé argumenty pro pseudonymní původ za nepřesvědčivé“ (423). Johnson vidí jako problém rozdíly mezi těmito třemi dopisy. „Proč by někdo sepsal tři takové dopisy, z nichž se každý zabývá vnitřně konzistentní situací, jež však byla zcela

Ti, kdo popírají, že autorem pastorálních epištol je Pavel, předpokládají, že v prvotních křesťanských společenstvích byly pseudonymní epištoly zcela běžně přijímány. Tento názor se opírá o skutečnost, že pseudonymní spisy jiného druhu (např. apokalypsy) byly v prvním století vskutku hojně rozšířeny. V druhém století se šířila pseudonymní evangelia a „skutky“. Skutečnost, že takové spisy byly „hojně rozšířeny“, ovšem neznamená, že je přijímali i ti, kdo sestavovali normativní seznamy knih. Neexistuje jediný případ, kdy by Otcové vědomě přijali do kánonu jakoukoli pseudonymní knihu *jakéhokoli* literárního druhu. O existenci pseudonymních dopisů v oné době toho příliš nevíme. Není to jednoduchá otázka – proto jsme se jí šířeji věnovali v 8. kapitole této knihy.

PASTORÁLNÍ EPIŠTOLY V SOUČASNÉM BÁDÁNÍ

O otázkách autorství, původu či datování lze uvažovat z nejrůznějších hledisek; proto nás nepřekvapuje, že značné procento současných článků a knih o pastorálních epištolách se věnuje právě těmto tématům. My jsme se jim již věnovali dostatečně; zde tedy zmíníme jen několik dalších oblastí, které jsou předmětem zájmu.⁴¹

Některé spory, které se týkají údajné institucionalizace církve, se týkají především problému datování, a nepřímě tak i otázky autorství. Některé práce přinesly značně rozporné teorie o vztazích mezi různými úřady, jež jsou v těchto epištolách zmíněny. Youngová tvrdí, že starší a biskupové nejsou totožní. Je přesvědčena, že starší byli lidé v pokročilém věku, kteří udržovali a vyučovali tradici a tvořili jakýsi vládnoucí orgán či radu, která mimo jiné ustanovovala biskupa a radila mu.⁴² Takto se Tt 1,5–9 rozhodně běžně nečte. K tvrzení, že presbyteri ustanovovali biskupy, je třeba značné dávky fantazie. Nejpodrobnější současná studie na toto téma pochází od Roberta Campbella. Ten tvrdí, že výraz „starší“ označoval vždy starší členy společenství a nikdy nebyl chápán jako úřad. Podle Campbella stál každý starší v čele domácí církve (a v tomto smyslu byl „biskupem“, tj. dohlížitelem). Tito starší se pak v určité oblasti scházeli, aby společně vedli domácí církve. V pastorálních epištolách se setkáváme – tvrdí Campbell – se situací, kdy bylo v určité oblasti nutno ustanovit jediného „dohlázele“ (ἐπίσκοπος [*episkopos*]), jenž by byl vůdcem starších/biskupů jednotlivých domácích církví.⁴³ Podle tohoto názoru byl Titus pověřen, aby v každém městě ustanovil jediného staršího/bisku-

nekonzistentní se situací dalších dvou? Měli bychom co do činění s falzifikátorem, schopným se značnou pravděpodobností popsat církev již dlouhodobě existující (v Efezu) i církev zcela novou (na Krétě), a adresovat jim vhodné instrukce – a současně neschopným lépe napodobit Pavlovy dopisy, jež měl k dispozici“ (430).

⁴¹ Viz zejména hodnotné pojednání I. Howarda Marshalla, „Recent Study of the Pastoral Epistles“, *Themelios* 23/1 (1997), 3–29.

⁴² Frances Young, „On EPISKOPOS and PRESBUTEROS“, *JTS* 45 (1994), 124–148.

⁴³ Robert Alastair Campbell, *The Elders: Seniority within Earliest Christianity*, SNTW (Edinburgh: T. & T. Clark, 1994).

pa. Proto pastorální epištoly svědčí o tom, co bychom mohli nazvat *monoepiskopátem*. Zmatek v terminologii podle Campbella trval až do časů Ignaciových. Ten se snažil omezit moc starších, kteří se stále ještě pokoušeli uchovat si svou nezávislost. Opět dlužno říci, že jde o dost neobvyklé čtení listu Titovi 1,5–9. Toto chápání lze jen těžko harmonizovat s terminologií 1. Petrovy 5,1–5 (což by ovšem bylo pro tuto diskusi nepodstatné, pokud pastorální epištoly ličí pouze jakýsi místní trend).

Ke struktuře pastorálních epištol se přistupuje z mnoha značně odlišných úhlů. Někteří vykladači tvrdí, že tyto epištoly jakoukoli obecnou strukturu postrádají. Nejlépe je prý zabývat se každou z jejich částí samostatně a nesnažit se zjistit, jaký je mezi nimi vzájemný vztah. Považovali by to za umělé.⁴⁴ Jiní nacházejí paralely mezi pastorálními epištolami a různými typy korespondence známé ze starověku. Další podrobili tyto epištoly analýze diskurzu a snažili se prokázat, že každý z těchto dokumentů tvoří určitý celek, jenž chce něco sdělit. Každý z nich je údajně promyšleným výkladem.⁴⁵ Souhlasíme se závěrem, že při pečlivém čtení těchto dopisů zjistíme, že jde o „uspořádané kompozice“.⁴⁶

Snad nejpronikavější studie zabývající se teologií pastorálních epištol jako celku pochází z pera Philipa Townera.⁴⁷ Towner přesvědčivě dokazuje, že svébytná etika těchto dokumentů vychází z jejich christologie, soteriologie a eschatologie.⁴⁸ Všechny tyto oblasti byly podrobeny opakovanému zkoumání. Okomentujme alespoň jednu z nich: Mnozí vykladači si všímají, že pastorální epištoly opakovaně a zřetelně označují Boha za Spasitele (např. 1Tm 1,1; 2,3; Tt 1,3). To však neznamená, že Kristus je jakýmkoli způsobem snižen. Naopak, je označen za výlučného prostředníka (1Tm 2,5–6), nadto je spojen s Bohem při posledním soudu (2Tm 4,1) a je sám rovněž označen jako Spasitel (např. 2Tm 1,10). Důraz se klade na to, že se „zjevil“ (ἐπιφανεία, *epifaneia*);⁴⁹ na jednom místě se o něm dokonce mluví jako o „našem velkém Bohu a Spasiteli“ (Tt 2,13; srov. 3,4).

Ačkoli pastorální epištoly do jisté míry kopírují víceméně známé novozákonní „kodexy domácího chování“, v některých ohledech z nich vyvozují důsledky i pro vnitřní život církve, které jinde nejsou vyjádřeny tak výslovně. Nejkontroverznějším z těchto oddílů je 1. Timoteovi 2,9–15, což jsou verše, které se týkají žen a toho, co jim Pavel povoluje či nepovoluje. O těchto verších byly sepsány stohy knih,

⁴⁴ Tak Fee, *1 and 2 Timothy, Titus*; A. T. Hanson, *The Pastoral Epistles*, NCB (Grand Rapids: Eerdmans, 1982).

⁴⁵ Např. J. Banker, *A Semantic Structure Analysis of Titus*, ed. J. Callow (Dallas: SIL, 1987); R. C. Blight, *A Literary-Semantic Analysis of Paul's First Discourse to Timothy*, ed. J. Beekman (Dallas: SIL, 1997).

⁴⁶ Tento výraz použil Marshall, „Recent Study“, 18.

⁴⁷ Towner, *The Goal of Our Instruction*.

⁴⁸ Viz užitečné shrnutí u Waltera L. Liefelda, *1 and 2 Timothy, Titus*, NIVAC (Grand Rapids: Zondervan, 1999), 29–38.

⁴⁹ Tak zejména Andrew Y. Lau, *Manifest in Flesh: The Epiphany Christology of the Pastoral Epistles*, WUNT 86 (Tübingen: Mohr-Siebeck, 1996).

kteří můžeme rozdělit do tří skupin. První skupina se snaží tyto verše „zkrotit“ či alespoň omezit jejich případné použití v dnešní době. Snaží se doložit, že se týkají zcela zvláštní situace, specifické pro první století, nebo že se autor stavěl proti určitému konkrétnímu bludu. Šlo tedy o situaci, která již dnes neexistuje.⁵⁰ Druhá skupina se soustředí na exegetické podrobnosti a dochází k závěru, že rozdílná role mužů a žen je pro Pavla teologicky zásadní záležitostí. Tito autoři tvrdí, že neexistují žádné jednoznačné důvody pramenící ze situace v prvním století, které by daný oddíl činily pro dnešek nedůležitým.⁵¹ Třetí skupina souhlasí v hlavním bodě s druhou, že Pavel hlásal zásadní odlišnost role mužů a žen. Tato skupina je ale přesvědčena, že totiž Pavel sám byl v této věci morálně zaslepen – byl totiž ve vleku doby. Nejen že bychom neměli dbát omezení, která stanovil; máme-li ve věci jasno, měli bychom proti nim aktivně vystupovat.⁵² Spor pokračuje.

1. LIST TIMOTEOVI

Obsah

Po pozdravu (1,1–2) následuje varování před falešnými učiteli Zákona, kteří – místo šíření evangelia vyvolávají spory (1,3–11). Pavel děkuje za to, jak v něm samotném působí Boží slitování a milost (1,12–17). Epištola má pomoci Timoteovi, který sám bojuje dobrý boj víry (1,18–20). Pavel vyzývá k modlitbám za všechny, zejména ale za ty, kteří mají v rukou moc, tak aby vytvářeli podmínky, v nichž by lidé mohli dojít spásy (2,1–7). Pak Pavel ještě setrvává u tématu modlitby a píše, jak se modlit ve správném duchu; odtud přechází k tomu, jak by se měly ženy oblékat a jak by měly žít (2,8–15). Pak se zabývá otázkou, jaká kritéria by měli splňovat biskupové (3,1–7) a diakoni (3,8–10.12–13). Píše o své starosti o Boží domácnost a cituje kratičkou báseň o inkarnaci (3,14–16). Následuje další varování před falešnými učiteli (4,1–5), po němž Timotea vyzývá, aby byl dobrým služebníkem Kristovým a nezanedbával dar, který přijal skrze vzkládání rukou (4,6–16). Potom Pavel radí, jak se chovat ke starším a mladším mužům, starším a mladším ženám a vdovám (5,1–16) a dává zvláštní pokyny ohledně starších (5,17–20), samotného Timotea (5,21–25) a otroků (6,1–2). Ještě jednou varuje před falešnými učiteli a před nebezpečím, kterým je láska k penězům (6,3–10). Vyzývá Timotea, aby se takovému jednání vyhýbal a aby žil zbožně (6,11–16). Bohatým má nařizo-

⁵⁰ Např. Fee, *1 and 2 Timothy, Titus*, 35–38; Liefeld, *1 and 2 Timothy, Titus*, 97–114; a zvl. Linda L. Belleville, *Women Leaders and the Church: Three Crucial Questions* (Grand Rapids: Baker, 2000), 162–180.

⁵¹ Např. Knight, *Pastoral Epistles*; a zejména Andreas Köstenberger, Thomas R. Schreiner a H. Scott Baldwin, *Women in the Church: A Fresh Analysis of 1 Timothy 2:9–15* (Grand Rapids: Baker, 1995).

⁵² Např. U. Wagoner, *Die Ordnung des „Hauses Gottes“: Der Ort von Frauen in der Ekklesiologie und Ethik der Pastoralbriefe*, WUNT 65 (Tübingen: Mohr-Siebeck, 1994).

vat, aby prokazovali dobro a tak si shromažďovali poklad tam, kde na něm skutečně záleží (6,17–19). Dopis končí další výzvou Pavlovi mladšímu příteli, aby byl pevný ve víře (6,20–21a). Pavel ještě přidává přání milosti (6,21b).

Místo sepsání

Místo sepsání nelze s jistotou identifikovat. Nejpravděpodobnější ale je, že Pavel psal tento dopis z Makedonie. Sice výslovně neuvádí, že byl v této provincii v době psaní dopisu, nicméně píše: „Když jsem odcházel do Makedonie, žádal jsem tě, abys dále zůstal v Efezu...“ (1,3). Zdá se tedy, že předtím byl s Timoteem v Efezu, odkud se odebral do Makedonie, zatímco Timoteus v Efezu zůstal. Z Makedonie pak Timoteovi v listu opakuje pokyny, které mu dal při loučení.

Doba sepsání

Pokud byl Pavel propuštěn z římského vězení a pokud tento dopis psal během svých následných misijních aktivit, měli bychom list datovat do šedesátých let, a to spíše do jejich první části. Podle tradice byl Pavel popraven za císaře Nerona, který zemřel roku 68. Chronologií Pavlova života si sice nemůžeme být zcela jisti, nicméně většinou se má zato, že do Říma se dostal – podle vyprávění Skutků – roku 59 či 60. Pak tam byl pár let ve vězení (Sk 28,30) a patrně roku 62 byl propuštěn. Z listu Římanům plyne, že se chystal do Hispánie. Možná tam cestoval hned po propuštění a někdy později se opět vydal do Makedonie. Nebo mohl naopak odjet nejprve na Východ a cestu do Hispánie odložit na později. Většina soudobých badatelů je přesvědčena, že Pavel zahynul, když vrcholilo pronásledování za císaře Nerona, tedy asi v roce 64. V tom případě pochází 1. Timoteovi z roku 62 nebo 63. Eusebius uvádí, že Pavel zemřel roku 67. Pokud má pravdu, mohla být 1. Timoteovi sepsána až roku 65 nebo dokonce 66.

Podle jiné hypotézy se Pavlova zmínka o odchodu do Makedonie (1,3) týká situace ze Skutků 20,4, tedy po nepokojích v Efezu. Pavel byl sice podle Sk 20,4 opět s Timoteem, nicméně Sk 20,2 může pokrývat delší časový úsek. Pavel mohl svůj dopis napsat dokonce mezi Sk 20,1 a Sk 20,4. J. A. T. Robinson vyjádřil přesvědčení, že 1. Timoteovi je výtahem z Pavlova vyučování učedníků, které podle Sk 20,1 shromažďil. Robinson dopis datuje na podzim roku 55. Timoteus byl tehdy ještě mladý muž (srov. 1K 16,10–11; podle Robinsona byl tento list sepsán v téže době). Pavel sepsal instrukce, které Timoteus velmi potřeboval.⁵³ Robinson sice mnoho lidí nepřesvědčil (většině badatelů připadá, že rok 55 je příliš brzy), nicméně jeho hypotéza zůstává jednou z možností.

Ti, kdo jsou přesvědčeni, že 1. list Timoteovi je pseudonymní, ho zpravidla kladou na konec prvního století či dokonce do století druhého. Kümmel píše o „samém počátku druhého století“. Proti pozdějšímu datování podle něj hovoří výrazně pavlovské učení a to, čemu říká „rudimentární charakter gnosticizmu, proti

⁵³ Robinson, *Redating*, 82–83.

kterému se autor obrací“.⁵⁴ Marxsen se rozhodl pro datum ještě pozdější. Podle něj pocházejí pastorální epištoly „z doby, kdy druhé století již pokročilo“.⁵⁵ Pokud tento dopis odstraníme z Pavlova života, není nic určitého, podle čeho by se mělo jeho datování řídit. Vše pak závisí pouze na našem subjektivním hodnocení, jakou situaci dopis přepokládá, a proto badatelé přišli s celou řadou hypotéz, které kládou vznik pastorálních epištol do různých období druhého století.

Celkově se zdá, že nejvíce argumentů svědčí pro první hypotézu, tedy pro střed šedesátých let. Robinsonovu hypotézu bychom neměli pouštět ze zřetele jako jednu z možností. Jsme-li přesvědčeni, že tento list vznikl v ranější části Pavlovy služby, pak není hypotéza o jeho vzniku v polovině padesátých let o nic horší než jiné.

Místo určení

Dopis jako takový vyznívá jako soukromé sdělení Timoteovi, jež mu poslal jeho rádce. Dával mu pokyny, jak má působit jakožto dohlížitel nad církvemi. Ti, kdo pokládají tento dopis za pseudonymní, v něm vidí spíše všeobecné ponaučení, vhodné pro kohokoli, kdo měl v církvi určitou autoritu. Tento dopis snad skýtá i poučení pro širší veřejnost, jak by měli jako křesťané žít. Závěrečná slova zní „milost s vámi“ (6,21), z čehož někteří usuzují, že dopis byl určen i jiným, nejen Timoteovi. Pavel ovšem předpokládal – namítají druzí – že Timoteus s Pavlovými pokyny seznámí církevní obce, jež měl na starosti. Závěrečná slova lze považovat za Pavlovu stručnou modlitbu za ně za všechny. Není ale snadné představit si, že list byl určen širší veřejnosti. Pokud by tomu tak bylo, jak bychom si měli vysvětlovat slova „synu Timoteji“ (1,18), „doufám, že k tobě brzo přijdu“ (3,14), „nikdo ať tebou nepohrdá proto, že jsi mladý“ (4,12) či „nenuť se pít vodu“ (5,23)? Ne, tento list je nepochybně dopis určený jednotlivci, přestože autor mohl očekávat, že adresát s učením v dopise obsaženým seznámí i širší veřejnost.

Text

Z hlediska textové kritiky zpracoval text pastorálních epištol nejpodrobněji J. K. Elliott.⁵⁶ Neexistuje žádná jiná taková důkladná studie. Značnou kontroverzi vzbudil jeden detail, a sice tvrzení O'Callaghana a některých dalších, že kumránský zlomek 7Q4 obsahuje část 1. listu Timoteovi.⁵⁷ Tento zlomek však obsahuje pouze 21 písmen, z nichž tři jsou nečitelná a další dvě či tři nejistá. Dále je nutno počítat

⁵⁴ Kümmel, 272.

⁵⁵ Marxsen, 215.

⁵⁶ J. K. Elliott, *The Greek Text of the Epistles to Timothy and Titus*, SD 36 (Salt Lake City: University of Utah Press, 1968).

⁵⁷ Z mnoha prací J. O'Callaghana upozorňujeme zejména na „Les papyrus de la grotte 7 de Qumrân“, *NRT* 95 (1973), 188–195. O'Callaghan si je zcela jist, že jde o 1. Timoteovi; Carsten P. Thiede, *The Earliest Gospel Manuscript? The Qumran Fragment 7Q5 and Its Significance for New Testament Studies* (Paternoster, 1993), to považuje pouze za možné.

s textovými odchylkami. Dnes už není přesvědčen prakticky nikdo, že jde skutečně o zlomek 1. listu Timoteovi.⁵⁸

1. Timoteovi obsahuje několik různocnění, celkově je ale text v poměrně dobrém stavu. Nejznámějším problémem je, zda v 3,16 číst ὁς (*hos*, „kdo, který“) či θεός (*theos*, „Bůh“). Nyní však panuje všeobecná shoda, že správná je první možnost. S jinou zajímavou variantou se setkáváme dokonce dvakrát, a sice v 1,15 a 3,1. Většina editorů čte πιστός (*pistos*, „věrný“), některé rukopisy však zde mají ἀνθρώπινος (*anthrōpinos*, „lidský“). Toto druhé různocnění se objevuje většinou v latinských rukopisech, i když v případě 3,1 se na jeho stranu přidává i Bezův rukopis (D). Ve prospěch „lidského“ hovoří skutečnost, že slovo „věrný“ se v pastorálních epištolách vyskytuje mnohokrát a písaři mohli být v pokušení text tímto způsobem ujednotit. Většinou se ale soudí, že tato úvaha nemůže převážit přesvědčivé textové důkazy slova πιστός (*pistos*). Metzger rozebírá pouze 17 míst, což není u knihy tohoto rozsahu nikterak mnoho.⁵⁹

Přijetí do kánonu

1. list Timoteovi citují Polykarp, Athenagoras i pozdější autoři. Je zřejmé, že jej považovali za dopis Pavlův a že ho přijímali jako kanonický. Zdá se, že jej odmítal Tacian (druhá polovina druhého století). Ten měl však natolik vyhraněný pohled, že ho nelze považovat za představitele nějakého všeobecně rozšířeného mínění. Tento list – podobně jako další pastorální epištoly – odmítal i Markion (patrně protože je v nich zřejmá úcta ke Starému zákonu).⁶⁰

Markion ovšem odmítal mnoho knih, které jiní přijímali; proto není důvod se na základě jeho postoje domnívat, že církev v případě 1. listu Timoteovi nějak váhala. Kromě těchto dvou svérázných jednotlivců byl 1. list Timoteovi zřejmě obecně přijímán jako součást Pavlovy korespondence. V moderní době vyvstaly vážné pochybnosti o autenticitě tohoto listu a dalších pastorálních epištol; ve starověku se ale s ničím takovým nesetkáváme.⁶¹

Přínos 1. listu Timoteovi

Dopis je velmi osobní. Z jiných míst v Novém zákoně víme, že Pavel měl k Timoteovi velmi vřelý vztah; hovoří o své lásce k tomuto mladému muži a vyzdvihuje jeho věrnost (1K 4,17). Píše, že Timoteus Korinským připomene Pavlův způsob života, což svědčí o značné intimitě tohoto vztahu a o důvěře, kterou Pavel vůči Timoteovi choval. V souladu s tím vším přirovnává Timoteův vztah k sobě ke vztahu syna k otci (Fp 2,22); jinde o něm s bezstarostnou nedůsledností hovoří jako o bratru (a spolupracovníkovi, 1Te 3,2). Vedle svého jména uvádí i jméno Timoteovo v úvodních pozdravech šesti svých epištol (2K 1,1; Fp 1,1; Ko 1,1; 1Te 1,1;

⁵⁸ Viz přehled u Marshalla, *Pastoral Epistles*, 10–11.

⁵⁹ Metzger, 639–644.

⁶⁰ Tertulián, *Adv. Marc.* 5.21.

⁶¹ Příslušné informace jsou pěkně uspořádány u Marshalla, *Pastoral Epistles*, 2–8.

2Te 1,1; Fm 1) – i z toho plyne, že k němu měl značnou důvěru. Korintské žádá, aby Timoteus „neměl žádné potíže“ (ČSP), pokud je navštíví (1K 16,10), což zřejmě svědčí o určitých Pavlových obavách o tohoto mladého muže. Do Tesaloniky Timotea poslal, aby je „utvrdil a povzbudil ve víře“ (1Te 3,2), a když ho chtěl vyslat do Filip, psal: „Vždyť nemám nikoho, jako je on, kdo by se tak upřímně o vás staral“ (Fp 2,20).

Toto vše je potvrzeno Pavlovým pozdravem: „Timoteovi, vlastnímu synu ve víře“ (1Tm 1,2). Pavel psal dopis mladému muži, kterého měl velmi rád a je muž po léta svěřoval důležitá posláná. Vyjadřuje tak hlubokou pravdu, že křesťané jsou mezi sebou spojeni ve službě Pánu a mohou (a měli by) si významně pomáhat.

Dopis je důležitý i tím, že osvětluje službu v křesťanské církvi.⁶² Tato služba byla důležitá v každém období dějin. Měla celou řadu podob – od velmi autoritářských po rovnostářské. Některé formy byly velmi hierarchické, zatímco jinde bylo něco takového odmítnuto. Ať už ji lidé chápali jakkoli, tvořila vždy jádro církevního uspořádání. Možná nás překvapí, že kromě pastorálních epištol o ní v jiných novozákonních spisech čteme velmi málo (a pokud ji zmiňují, čteme o úřadu apoštola či proroka, které se – ve své úzké definici – dnes již nevyskytují). Proto je velmi důležité, že se z 1. listu Timoteovi dozvídáme o křesťanských služebnících více než z kteréhokoli jiného novozákonního spisu.

O ordinaci ovšem Pavel v tomto listu nemluví – pokud ji nemá na mysli, když píše o „shodě s prorockými slovy, která byla o tobě pronesena“ (1,18) nebo o daru, který Timoteus přijal, když na něj starší vkládali ruce (4,14). V obou případech je možné, že Pavel na ordinaci myslel; nicméně ani v jednom případě o ní výslovně nemluví a obě místa lze vyložit i jinak. Je zřejmé, že podle Pavla by služebníci v církvi měli být bezúhonní lidé. V tomto smyslu vydává pokyny, jak by měl vypadat biskup (ἐπίσκοπος [*episkopos*]; 3,1–7). Některé překlady zde správně užívají slova „dohlížitel“, neboť není žádný důvod domnívat se, že v novozákonních dobách tento úřad znamenal cokoli podobného tomu, co se nám při slově „biskup“ vybaví v církvi dnes. Nesmíme ale na druhou stranu zapomínat, že monarchický episkopát se vyvinul právě z tohoto úřadu, a nikoli z nějakého jiného. Jedním z problémů raných křesťanských dějin je, že nevíme přesně, jaké funkce novozákonní „biskup“ plnil; zřejmé je pouze to, že jde o synonymum k označením „starší“ či „pastýř“ (viz Titus 1,5–7). Pavla mnohem více zajímá charakter takového člověka než jeho činnost v rámci církve. V církvi příliš často docházelo k záměně těchto priorit. Velký význam 1. Timoteovi je již v tom, že nám stále připomíná, jak je při hledání kandidátů pro službu v církvi důležitá kvalita jejich křesťanského života, byť pochopitelně není kvalifikací jedinou.

⁶² J. B. Lightfoot sepsal klasické pojednání na téma „Křesťanská služba“, které je stále podnětné a má mnoho co říci o učení pastorálních epištol (*Saint Paul's Epistle to the Philippians* [London: Macmillan, 1885], 181–259).

O tom, že úřad staršího či biskupa byl v prvotní církvi identický, panuje obecná shoda. Z 1. listu Timoteovi ovšem neplyne jednoznačně, že jde o tentýž úřad, jako je tomu v Tt 1,5–7. Na druhé straně nic neukazuje na to, že by Pavel mezi těmito dvěma úřady viděl nějaký rozdíl; není tedy důvod, proč bychom se měli domnívat, že v 5,17–19 se mluví o někom jiném než o biskupech z 3,1–7. Dozvídáme se, že starší mají spravovat církevní záležitosti, byť nečteme o tom, jak se tato správa projevovala. Je zřejmé, že někteří se věnovali administrativním záležitostem, zatímco jiní měli na starosti kázání a vyučování, a této druhé skupině se mělo dostávat mimořádné cti. Když Pavel dokazuje, že tito starší mají být za svou službu placeni, kombinuje citát ze Starého zákona s výrokem Ježíšovým (5,18; srov. Dt 25,4 a L 10,7). Rovněž nás nenechává na pochybách, že starší by neměl být lehkovázně obviněn (5,19).

Rovněž o diakonech má Pavel co říci. I u nich klade důraz především na charakter (3,8–10) a za důležitý považuje i rodinný život (3,12). Mezi těmito dvěma místy je verš, který hovoří buď o manželkách diakonů, nebo o diakonkách (3,11). Na rozdíl od starších (biskupů) Pavel o diakonech neříká, že musí být „schopní učit“ (3,2). Jak u biskupů, tak u diakonů je ale hlavní důraz na charakter a chování.

Tento důraz církev nezřídka zanedbávala. Vznikaly různé třenice, když se někteří snažili uplatňovat rozsáhlou autoritu, zatímco jiní se tomu vehementně vzpírali. Spory se vedly o to, zda služebník jedné církve má být uznáván i v jiné. Jednou z nejdůležitějších otázek byla platnost úřadů. Vzájemné uznávání služebníků bylo jedním z nejdiskutovanějších témat i v soudobém ekumenickém hnutí. Silný důraz na charakter, jak jej nacházíme v 1. listu Timoteovi, je nesmírně důležitý. Tento list přitom otázku „platnosti úřadů“ zcela pomíjí. Neznamená to, že bychom neměli dbát na správný postup při uvádění do úřadu. Pavel však celou církev učí, že jsou důležitější věci než správný postup při ordinaci.

I když má Pavel mnoho co říci o těch, kteří byli povoláni do služby, neznamená to, že by mlčel o tom, jak mají jednat ostatní. Klade důraz na modlitbu (2,8) a správné chování křesťanů, včetně žen (2,9–15), všech věřících obecně (3,14–15), starších a mladších (5,1–2), vdov (5,3–16), otroků (6,1–2) a bohatých (6,17–19). Lidé v různých postaveních mají různé povinnosti; všichni, kdo se považují za křesťany, ale musí dbát, aby se v jejich životě projevovalo, čemu věří. Dopis opakovaně věřícím připomíná důležitost bezúhonného křesťanského života.

1. list Timoteovi se rovněž staví proti zbytečným sporům. Varuje před lidmi, kteří se zabývají „báje a nekonečnými rodokmeny“ (1,4; „bezbožnými a dětin-skými bájemi“, 4,7). Odsouzení jsou i ti, kdo lidem brání uzavírat manželství, a ti, kdo vymýšlejí předpisy o pokrmech (4,3). Pavel Timotea varuje před lidmi, kteří si libují „ve sporech a slovních potyčkách. Z toho vzniká závist, svár...“ (6,4). Možná by někteří lidé v moderní církvi měli dbát na varování před lidmi, kteří pokládají zbožnost za „prostředek k obohacení“ (6,5). Moderní společnost je téměř klasickou ilustrací slova „kořenem všeho toho zla je láska k penězům“ (6,10).

Zajímavým a stále podnětným rysem dopisu je způsob, jakým Pavel mluví o minulosti. Minulost mu skýtá poučení pro budoucnost. Pavel vzpomíná na čas strávený s Timoteem. Připomíná mu, jak ho vyučoval, a nabádá ho, aby pokračo-

val směrem, v němž byl vyučen (1,3–11). Jinde mluví Pavel podobně: Pavlovy pokyny, které kdysi Timoteus obdržel, mu umožní správně jednat i v budoucnosti (3,14–15). Těm, kdo popírají Pavlovo autorství, se mnohdy nelíbí důraz na zdravé učení – připadá jim to příliš úzkoprsé. Pavel je ale přesvědčen, že zdravé učení vyplývá z podstaty evangelia. Píše o tom ve verši 1,10n: „co se ještě přičí zdravému učení podle evangelia slávy pozhnaného Boha“. O Ježíšovi mluví jako o „jediném prostředníku mezi Bohem a lidmi“, o němž dále říká, že „dal sám sebe jako výkupné za všechny“. Pavel byl „ustanoven apoštolem a hlasatelem“ této zvěsti. Měl být „učitelem pohanů ve víře a v pravdě“ (2,5–7). Autor je jednoznačný: Události, jež jsou podstatou evangelia, jsou rovněž základem celé křesťanské zvěsti. Ať už se Timoteus ocitne v jakékoli situaci, je to evangelium, které utváří obsah jeho kázání, evangelium, které hlásal Pavel a které je klíčové pro život celé křesťanské církve.

Dokonce i mnozí z těch, kdo považují list za pseudonymní, oceňují, že se autor nepřestává odvolávat na Pavla. Dopis je nám připomínkou, že určité pravdy přetrvávají po všechny věky. Křesťané, kteří žijí v podmínkách značně odlišných od Pavla, nemohou svévolně měnit smysl Kristova evangelia.

2. LIST TIMOTEOVI

Obsah

Tento dopis psal Pavel v situaci, kdy se sám připravoval na smrt (4,6–8). Dopis má tedy charakter závěti. Vzhledem k těmto okolnostem z něj dýchá zvláštní vážnost. Začíná obvyklým pozdravem (1,1–2) a pokračuje důkuvzdáním a povzbuzením (1,3–7). Timoteus je vyzván, aby se za Pavla nestyděl, stejně jako se Pavel nestydí za evangelium (1,8–14). Po několika historických vzpomínkách (1,15–18) Pavel Timotea vyzývá, aby byl silný Kristovou milostí (2,1–7), a připomíná mu podstatu evangelia (2,8–13). Timoteus má být dělníkem, který se nemá zač stydět, protože správně zvěstuje slovo pravdy. S tím je spojeno varování před falešnými učiteli a výzva k správnému životu (2,14–26). Pavel prorokuje, že „v posledních dnech“ se rozmnoží zlo všeho druhu (3,1–9). Vděčně vyznává, že Pán ho vysvobodil ze všech útrap (3,10–13), a vyzývá Timotea, aby se držel učení, které přijal již od dětství – zvláště učení Písma, jež je inspirováno Bohem a jež má velkou hodnotu (3,14–17). Proto Pavel nabádá Timotea, aby neochvějně kázal slovo zdravého učení (4,1–5). Mluví o své blížící se smrti a říká, že je na ni připraven (4,6–8). Následuje řada poznámek o různých jednotlivcích (4,9–15) a zmínka, že při své první obraně zůstal Pavel sám (4,16–18). Dopis končí pozdravy a přáním milosti (4,19–22).

Místo sepsání

Pavel si je vědom, že jeho život se chýlí ke konci (4,6). Mluví-li tedy o „obraně“ (ἀπολογία [apologia], 4,16), používá slovo, jež znamená rovněž obhajobu před soudem. Zdá se tedy, že Pavel psal tento list z vězení a očekával brzkou popravu.

Píše, že Oneziforos ho hledal – a našel – v Římě (1,16–17), z čehož můžeme usoudit, že Pavel píše z vězení v tomto městě. Pavel Timotea žádá, aby za ním přišel a vzal s sebou Marka (4,11). Jedná se tedy o jiné věznění než to, které popisují Skutky (tehdy psal Pavel list Koloským a Timoteus byl v té době s ním – ostatně stejně jako Marek [Ko 1,1; 4,10; Fm 24]; obecně se má za to, že listy Koloským a Filemonovi psal Pavel z Říma.) Vypadá to, že nedlouho před sepsáním 2. listu Timoteovi Pavel pobýval v Malé Asii, protože říká, že v Troadě zanechal plášť (4,13), a zmiňuje se o tom, že Erastos zůstal v Korintě a nemocný Trofimos v Miletu (4,20). Ze Skutků víme, že Pavel strávil dva roky ve vězení v Césareji (24,27), než se přes Krétu a Maltu dostal do Říma, kam byl z Césareje poslán. Tehdy tedy v Malé Asii dosti dlouho nepobýval. Není pravděpodobné, že by 2. list Timoteovi psal z Césareje (čemuž by zmínky o Malé Asii odpovídaly), protože Trofimos byl s Pavlem v Jeruzalémě v okamžiku Pavlova zatčení (Sk 21,29). Patrně tam byl tehdy i Timoteus (Sk 20,4).⁶³ Mnohem pravděpodobnější je, že Pavel byl z římského vězení, popisovaného ve Skutcích, propuštěn a nějakou dobu misijně působil, než byl opětovně zatčen. Je velmi pravděpodobné, že 2. list Timoteovi byl psán během tohoto druhého pobytu v římském vězení.

Doba sepsání

Údaje důležité pro datování dopisu jsme v podstatě probrali v oddílu „Místo původu“. Viděli jsme, že dopis byl patrně napsán v Římě, kde byl Pavel vězněn, avšak šlo o jiné věznění než to, jež je popisováno ve Skutcích. Dopis byl tedy sepsán buď počátkem nebo v polovině šedesátých let. Pokud se přidržíme Eusebiova datování Pavlovy mučednické smrti do roku 67, pak byl 2. list Timoteovi sepsán v předchozím roce. Většina současných badatelů je ale přesvědčena, že Pavel byl popraven již v letech 64 či 65. Proto je pravděpodobnější, že list byl sepsán v těchto letech.

Ti, kdo Pavlovi autorství listu upírají, ho řadí k jiným pastorálním epištolám a datují list na konec prvního či na počátek druhého století. O všech třech pastorálních epištolách pojednávají společně, a proto argumenty pro datování jsou stejné jako u 1. listu Timoteovi (viz výše).

Místo určení

Dopis je určen Timoteovi (1,1–2), o čemž ostatně svědčí jeho obsah. Osobní zmínky (např. o Loidě a Eunike; 1,5) jsou v osobním dopise zcela přirozené a je těžké je vysvětlit nějak jinak. Stejně tomu je se zmínkami o Timoteových slzách (1,4), o tom, že Pavel na Timotea vzkládal ruce (1,6), a o tom, že Pavel zůstal opuštěn (1,15; 4,10). Modlitby za Onezifora spolu se zmínkami, že Oneziforos měl problémy Pavla v Římě najít, ale nakonec se mu to podařilo, a vzpomínkou na předchozí Oneziforovo jednání v Efezu (1,16–18) bychom mohli očekávat v soukromém,

⁶³ Robinson tvrdí, že list byl napsán v Césareji (*Redating*, 67–82). Je přesvědčen, že Lukáš si spletl Tychika s Trofimem (76); pro to ale nemáme žádný důkaz.

osobním dopise. Totéž se týká osobních pokynů Timoteovi (2,1–2.22–26; 3,14; 4,2.5) i krátkého oddílu na konci, v němž Pavel podává zprávu o svých blízkých i o sobě samotném (4,9–22). List je veskrze osobní. Z pastorálních epištol je právě o tomto listu nejtěžší tvrdit, že je pseudonymní.

Ti, kdo popírají, že jde o list psaný Timoteovi, poukazují na množné číslo v přání milosti na konci listu (4,22). Množné číslo ale nenaznačuje nic jiného, než že Pavel vztahuje své pozdravy i na křesťany, kteří byli kolem Timotea. Hypotéza, že dopis byl psán někomu jinému než Timoteovi, zřejmě žádnou jinou oporu nemá – pokud nepřijmeme hypotézu o pseudonymním autorství jako celek. V takovém případě nezbyvá než říci, že netušíme, komu byl list vlastně určen.

Text

V stejnojmenném oddílu v pojednání o 1. listu Timoteovi odkazujeme na důležitou práci, jež se týká všech pastorálních epištol. Text 2. Timoteovi je zachován poměrně dobře; závažnější problémy se nevyskytují. Není bez významu, že Metzger věnuje nejvíce prostoru otázce přání milosti z 4,22. Celkově probírá 15 míst, ale ani jedna varianta nepozměňuje zásadním způsobem význam. Wescott a Hort tvrdili, že ὁν (*hón*, „kterých“) v 1,13 je dávné zkomolení,⁶⁴ nicméně jimi navržené znění „měj za vzor zdravá slova, jež jsi ode mne slyšel“ smysl nijak podstatně nemění.

Přijetí do kánonu

2. list Timoteovi se možná ozývá v *1. Klementově* (konec prvního století) a v listech Ignáce (počátek století druhého); tyto ohlasy jsou ovšem sporné. Je ale jisté, že některá místa citoval Polykarp. Není pochyb o tom, že list znal i Irenej, který rovněž uvádí, že tento list psal Pavel Timoteovi. Totéž tvrdil i Klement Alexandrijský, a od této rané doby byl list přijímán takřka všeobecně. Spolu s 1. listem Timoteovi tuto epištolu odmítal Tacián. Markion do svého kánonu nezařadil ani jednu pastorální epištolu – není ale divu, neboť odmítl podstatnou část Nového zákona. Zřejmě se mu nelíbilo to, jak tento list vysoce oceňuje Starý zákon. Papyrus P⁴⁶ (Chester Beatty), pocházející z doby kolem roku 200, sice neobsahuje žádnou pastorální epištolu, ovšem tento kodex je neúplný a je možné, že je původně zahrnoval. Pokud ne, pak není bez zajímavosti, že vynechává i list Filemonovi. Není vyloučeno, že obsahoval výhradně dopisy církvím. Všechny tři pastorální epištoly najdeme v Muratoriho kánonu. Církev zřejmě s přijetím 2. listu Timoteovi neměla žádný problém.

Přínos 2. listu Timoteovi

Při úvahách nad tímto listem nesmíme ztratit ze zřetele, že autor byl hluboce přesvědčen o tom, že ho zanedlouho čeká poprava kvůli jeho víře v Krista (4,6–8). Pa-

⁶⁴ WH, 135

vel zřejmě nepředpokládal, že Timoteovi (nebo komukoli jinému) napíše ještě nějaký další dopis. Doufal, že k němu Timoteus dorazí ještě před jeho smrtí (4,9). Psal si o plášť a svitky (4,13), což znamená, že popravu neočekával v bezprostřední budoucnosti. Nicméně dopis je tímto očekáváním poznamenán a jistě vyjadřuje, co Pavel považoval za důležité sdělit svému spolehlivému pomocníkovi. Bez významu rozhodně není, že list nám ukazuje, jakým způsobem by se měl křesťanský mučedník vyrovnávat se svou smrtí. Ti, kdo žijí v pohodlí a bezpečí, by tento přínos neměli podceňovat, protože v zemích s protikřesťanskými vládami mnozí doposud za svou víru umírají. Vždyť v posledních sto padesáti letech zemřelo více mučedníků než v předchozích osmnácti stoletích. Mučednictví pro víru je mnohem častější, než si většina západních křesťanů uvědomuje. Proto bychom měli ocenit Pavlův postoj ke smrti pro Krista: K tomu, co ho čeká, se Pavel staví klidně, plný pokojné víry, jež stála za vším, co dělal. I v této situaci Pavel nezapomíná na nic, čeho je potřeba. V jeho slovech nejsou žádné známky fanatismu či okázalosti. Apoštol píše velmi pokorně a je tak příkladem, jak by měli křesťané pro svou víru umírat. Píše i o tom, jak by pro ni měli žít, byť by to přineslo i utrpení (např. 1,8).

Pavel nám rovněž ukazuje důležitost zanechaného dědictví. Mluví o „svěceném pokladu“ (1,14; stejného slova je užito – více méně v témž významu – i ve v. 12). V této souvislosti má Pavel mnoho co říci o tom, co Bůh udělal – zmiňuje evangelium, dále Boží moc, spásu, povolání ke svatému životu, milost, jež byla v Kristu dána „před počátkem času“ a která je nyní zjevena v našem Spasiteli; mluví i o porážce smrti a daru života a nesmrtnosti (1,8–10). Tyto tři verše toho obsahují opravdu neuvěřitelně mnoho. Je velmi důležité, že Pavel věřícím nezanechává seznam předpisů, jak má vypadat jejich život ve službě Bohu – s tím, ať se snaží to vše naplnit. Základem veškerého křesťanského života je to, co Bůh již vykonal. Pavel nás nenechává na pochybách: Od křesťanů se neočekává nic jiného, než že se v jejich životě budou projevovat důsledky Božího spásného činu. Mohou žít beze strachu, neboť Bůh jim dal ducha „síly, lásky a rozvahy“ (1,7). Pavel Timotea vyzývá, aby křesťanské učení předával „věrným lidem, kteří budou schopni učit zase jiné“ (2,2). Na křesťanské víře je něco, co je „dáno“, něco, co jsme přijali od samého počátku v důsledku Božího jednání. Právě to máme předávat dále, dokud trvá tento svět. Pavel neříká, že křesťané by měli zůstat nevšímaví vůči myšlenkovým proudům a dění ve světě, který je obklopuje. Křesťan pro Pavla rovněž není starozitníkem, který má zájem o minulost jen pro ni samotnou. Apoštol říká, že existuje určitá podstata křesťanské víry, která není předmětem diskuse. Bůh něco řekl a něco udělal. Toho se musí křesťané držet bez ohledu na okolnosti a důsledky. Neměli bychom zapomínat ani na to, jak Pavel mluví o Písmu (3,16–17). Bůh promluvil, a pokud nedbáme toho, co řekl, je to k naší škodě.

Pavel nijak netají, že za učednictví můžeme zaplatit vysokou cenu. Mluví o utrpení – ať už o svém vlastním, nebo jiných křesťanů (1,8.12; 2,9.12; 3,11–12). Službu křesťana přirovnává ke službě vojáka, sportovce a tvrdě pracujícího rolníka (2,3–6). Pavel nenechává Timotea na pochybách, že spasení je na jedné straně Božím darem, na druhé straně je náročné. Žijeme-li podle jeho důsledků, budeme mít problémy. Zjistíme, že chceme-li sloužit Bohu, jenž poslal svého Syna, aby za

nás zemřel na kříži, budeme platit určitou cenu. Pavel používá jako příklad velké chamtivosti domácnost, v níž jsou předměty různé hodnoty. Některé slouží ušlechtilým účelům, jiné neušlechtilým. Křesťan by měl být nástrojem vznešeným, připraveným ke každému dobrému dílu (2,20–21). Očištění od všeho falešného bude ale něco stát.

Křesťan narazí na odpor – někdy dokonce od lidí, kteří se sami rovněž považují za křesťany. Tento dopis nás rovněž varuje před lidmi, kteří se odchýlili od pravdy (2,14–18); to je další z jeho přínosů. Má význam i pro nás, protože žijeme – stejně jako Pavel – „v posledních dnech“, a setkáváme se tedy s lidmi, kteří mají vnější formu zbožnosti, ale popírají její moc (3,1–5). Ve shodě s tím trvá Pavel na důležitosti „zdravého učení“ (1,13), jež někteří lidé odmítají a hledají si učitele, kteří jim říkají, co je jim příjemné (4,3). Pavlovi nejde o to, abychom se drželi nějakého ustrnulého učení; tvrdí ale, že Bůh položil „pevný základ“, který trvá (2,19).

LIST TITOVÍ

Obsah

Úvodní pozdrav (1,1–4) je delší, než bývá u Pavla obvyklé. Obsahuje připomínku, že Bůh zaslíbil věčný život a skutečně ho ve svůj čas daroval. Pavel zanechal Tita na Krétě, aby zavedl pořádek v tamní církevní obci. Nyní ho vyzývá, aby ve všech městech ustanovil starší, a popisuje podmínky, které kandidáti na tento úřad musí splňovat (1,5–9). Ti mají být jiní, než je „mnoho nepoddajných“, kteří na Krétě žijí – před takovými Pavel Tita varuje (1,10–16). Pak Pavel podrobně vysvětluje, jak vyučovat starší muže (2,2), starší ženy, které budou vyučovat mladší (2,3–5), mladé muže (2,6–8) a otroky (2,9–10). Všichni věřící mají žít poctivě a očekávat „zjevení slávy velikého Boha a našeho Zachránce Ježíše Krista“ (2,11–15). Mají se podřizovat těm, kdo mají autoritu a moc (3,1–2). Než se lidé stali křesťany, žili zcela jinak, než by měli žít nyní, když v nich působí Kristova spásná moc (3,3–8). Měli by se vyhýbat hloupým sporům (3,9–11). Dopis je zakončen pokyny, které se týkají různých jednotlivců, a závěrečnými pozdravy (3,12–15).

Místo sepsání

Jak bylo právě zmíněno, Pavel připomíná Titovi, proč ho zanechal na Krétě (1,5). Jinde v Novém zákoně čteme o Krétě jen ve zprávě o Pavlově plavbě do Říma (Sk 27). Apoštol tehdy krátce navštívil místo zvané „Dobré přístavy“ (Sk 27,8). Nelze si však představit, že při této příležitosti rozvinul evangelizační činnost. Z 1,5 se ale dozvídáme, že Pavel zanechal na Krétě Tita, jenž měl dokončit započaté dílo, a ze souvislosti plyne, že ho započal sám Pavel. Naneštěstí nemáme žádné informace o tom, kdy se tak stalo. Pavel psal cestou do Nikopole či v Nikopolu, kde chtěl strávit zimu (3,12). Ani o jeho pobytu v Nikopolu nevíme nic bližšího. Ve

zprávách, které nám o misijních cestách apoštola Pavla přinášejí Skutky, jsou značné mezery. Mnozí však zcela oprávněně upozorňují, že pokud Pavel na Krétě vykonal takové dílo, jaké list Titovi předpokládá, nemohl by Lukáš něco takového ve Skutcích opomenout. Přestože si tím nemůžeme být naprosto jisti, je velmi pravděpodobné, že když byl Pavel propuštěn z římského vězení popisovaného ve Skutcích, věnoval se ještě nějakou dobu misijní činnosti – jak to rovněž předpokládají 1. a 2. Timoteovi. Zatímco 2. Timoteovi předpokládá další Pavlovo uvěznění, list Titovi byl psán v době aktivní misijní služby.

Doba sepsání

Ti, kdo jsou přesvědčeni, že Pavel byl popraven po svém prvním (a tedy jediném) římském věznění, ale zároveň jsou přesvědčeni, že je autorem tohoto listu, musí předložit alternativní rekonstrukci Titova působení, protože má vliv na datování epištoly. Tito badatelé upozorňují, že když Pavel psal epištolu Římanům, byl Titus v Korintu a organizoval sbírku (2K 8; 12,17–18). V té době patrně nebyl s Pavlem, neboť v závěrečných pozdravech epištoly Římanům (16,21–23) není zmíněn (na rozdíl od Timotea). Sbírkou dokončoval sám Pavel (Ř 15,28). Je tedy možné, že poté, co Titus působil v Korintě, ho Pavel poslal na Krétu a nechal ho tam, zatímco sám putoval do Jeruzaléma. Robinson si myslí, že list Titovi mohl Pavel napsat cestou do Jeruzaléma, tedy patrně roku 57.⁶⁵ Pokud budeme tento dopis datovat podle údajů, které o Pavlově činnosti přinášejí Skutky, pak je tato hypotéza stejně přijatelná, jako kterákoli jiná. Snad by pro ni mluvila i skutečnost, že církev na Krétě byla velmi mladá – ještě neměla ani starší (Tt 1,5).

Nicméně většině badatelů toto datum připadá jako velmi nepravděpodobné. Skutky nevědí nic ani o Pavlově pobytu na Krétě, ani o jeho pobytu v Nikopoli. Mnohem snazší je představit si, že tento list byl – podobně jako další dvě pastorální epištoly – sepsán až poté, co byl Pavel propuštěn z římského vězení. V takovém případě byl sepsán jistě před 2. Timoteovi; patrně ve stejné době jako 1. Timoteovi, tedy ne později než v polovině 60. let.

Ti, kdo považují tento list za pseudonymní, ho obvykle kladou na konec prvního či na začátek druhého století (viz výše oddíl o 1. Timoteovi).

Místo určení

K tomu, co bylo řečeno o předchozích dvou pastorálních epištolách, není třeba mnoho dodávat. List je adresován Titovi a není v něm nic, co by nasvědčovalo, že byl určen komukoli jinému. Neobsahuje tolik osobních poznámek jako listy Timoteovi, nicméně poznámky na konci (3,12–15) znějí věrohodně. Pavel měl nepochybně k Titovi důvěru a předpokládal, že bude jednat zodpovědně.

⁶⁵ Robinson, *Redating*, 81–82.

Přijetí do kánonu

U Klementa Římského se pravděpodobně nachází nářážka na Tt 3,1. List Titovi citují někteří autoři z druhého století, např. Tertullián a Irenej. Zvláštní je, že ač Tacián odmítá oba listy Timoteovi, list Titovi přijímá. Podobně jako druhé dvě pastorační epístoly není Titus v kánonu Markionově (zřejmě ze stejných důvodů) a je v Muratoriho kánonu. Od konce druhého století byl obecně přijímán. Chybí v P⁴⁶ – k tomu viz poznámka k 2. Timoteovi.

Přínos listu Titovi

Z tohoto listu se dozvídáme něco o „civilizační funkci“ křesťanství. Titus měl na starost velmi mladou církev ve velmi složité situaci. Starší ještě nebyli ustanoveni – to byl úkol, před nímž Titus stál. (Byla to jiná situace, než v jaké byl Timoteus. Ten měl na starost již zaběhlou obec, v níž by biskup neměl být „nově pokřtěný“ – 1Tm 3,6). Na Krétě hrozilo, že kandidátem na biskupa bude někdo, kdo má děti neobrácené nebo „nevázané a neposlušné“ (1,6). Starší musí být člověk, který je „bezáuhonný jako správce Božího domu. Nemá být nadutý, zlostný, pijan, rváč, ziskuchtivý“ (1,7). Má působit ve společnosti charakterizované jedním jejím příslušníkem takto: „Krétané jsou samí lháři, zlá zvířata, lenivá břicha“ (1,12). Pavel s touto charakteristikou evidentně souhlasí. Nicméně ať byla situace jakkoli těžká, ani Pavel, ani Titus nejeví žádnou známku váhání, zda i za těchto okolností na Krétě zakládat církve. List Titovi je jasným důkazem, že křesťanská církev se neomezuje na klidné, důstojné prostředí střední třídy. Evangelium je určeno i těm, od nichž nelze očekávat nic dobrého.

Totéž vyplývá i z pokynů pro nově obrácené. Starší ženy se nemají oddávat vínu (2,3), mladší mají milovat své muže a děti (2,4), otroci nemají okrádat své pány (2,10), všichni mají respektovat autority, konat dobro a vystříhat se pomluv (3,1–2). Je zjevné, že Kréta byla tvrdý oříšek, nicméně Pavel přesto očekával, že v místních církevních obcích vyrostou charakterní křesťané.

Nadto platí, že i takovým lidem bychom měli zvěstovat evangelium, nehledě na silnou opozici konkurenčních učitelů. Někteří z nich slavili úspěch, neboť Pavel o nich napsal, že „rozvracejí celé rodiny“, ačkoli jim jde pouze o nečestný zisk (1,11). Falešné učení, proti němuž se obrací, mělo židovské rysy; jeho šířitelé jsou z „obřízky“ (1,10), učí „židovské báje“ (1,14) a tvrdí, že „znají Boha“, ačkoli jejich jednání prokazuje, že lžou (1,16). Prou se o Zákon a vyvolávají hloupé spory (3,9). Z dopisu ovšem vyplývá, že na síle a povaze odporu nezáleží: Křesťanští učitelé mají usilovně evangelizovat a vést nově obrácené k životnímu stylu, který oslavuje Boha.

Pavel nezaujímá nadřazený postoj. Zdůrazňuje, že za vše vděčí „dobrotě a lásce našeho Spasitele Boha“ a zvláště tomu, co Bůh udělal v Kristu (3,3–7). Ukazuje Krétanům to nejvyšší, co zná, neboť „se ukázala Boží milost, která přináší spásu všem lidem“ (2,11). Z celého listu jasně plyne, že křesťanství lidi nenabádá, aby dosáhli záchrany vlastním přičiněním, nýbrž aby se spolehli na Boží milost. Tato

milost nás „vychovává“ (2,12); vychovává i takové lidi, jako byli Kréťané – podobně jako jakoukoli jinou skupinu.

Neměli bychom nechat bez povšimnutí Pavlovu zmínku o parusii: Pavel očekává „blažené splnění naděje a příchod slávy velikého Boha a našeho Spasitele Ježíše Krista“ (2,13; všimněte si, jak hovoří o Kristu). Dopis zdůrazňuje Boží dílo spásy a jistotu, že toto dílo bude završeno Kristovým návratem.

BIBLIOGRAFIE

- H. R. Balz, „Anonymität und Pseudepigraphie im Urchristentum“, *ZTK* 66 (1969), 403–436; J. Banker, *A Semantic Structure Analysis of Titus*, ed. J. Callow (Dallas: SIL, 1987); George K. Barr, „Two Styles in the New Testament Epistles“, *LLC* 18 (2003), 235–48; C. K. Barrett, *The Pastoral Epistles*, NClarB (Oxford: Clarendon, 1963); Jouette M. Bassler, *1 Timothy 2 Timothy Titus*, ANTC (Nashville: Abingdon, 1996); Linda L. Belleville, *Women Leaders and the Church: Three Crucial Questions* (Grand Rapids: Baker, 2000); J. H. Bernard, *The Pastoral Epistles* (Cambridge: Cambridge University Press, 1899); A. E. Bird, „The Authorship of the Pastoral Epistles – Quantifying Literary Style“, *RTR* 56 (1997), 118–37; R. C. Blight, *A Literary-Semantic Analysis of Paul's First Discourse to Timothy*, ed. J. Beekman (Dallas: SIL, 1997); M. M. Bourke, „Reflections on Church Order in the New Testament“, *CBQ* 30 (1968), 493–511; L. H. Brockington, „The Problem of Pseudonymity“, *JTS* 4 (1953), 15–22; Norbert Brox, *Die Pastoralbriefe*, RNT, 4. vyd. (Regensburg: Pustet, 1969); Rudolf Bultmann, *Theology of the New Testament*, 2 sv. (London: SCM, 1952–55), 2:95–118; Robert Alastair Campbell, *The Elders: Seniority within Earliest Christianity*, SNTW (Edinburgh: T. & T. Clark, 1994); P. Carrington, „The Problem of the Pastoral Epistles: Dr. Harrison's Theory Reviewed“, *ATR* 21 (1939), 32–39; Raymond F. Collins, *1 & 2 Timothy and Titus*, NTL (Louisville: Westminster John Knox, 2002); S. de Lestapis, *L'énigme des Pastorales de Saint Paul* (Paris: Gabalda, 1976); M. Dibelius a H. Conzelmann, *The Pastoral Epistles*, Hermeneia (Philadelphia: Fortress, 1972); Lewis R. Donelson, *Pseudepigraphy and Ethical Argument in the Pastoral Epistles*, HUT 22 (Tübingen: Mohr-Siebeck 1986); E. Earle Ellis, *Pauline Theology: Ministry and Society* (Grand Rapids: Eerdmans, 1989); Gordon D. Fee, *1 and 2 Timothy, Titus*, GNC (San Francisco: Harper & Row, 1984); B. Fiore, *The Function of Personal Example in the Socratic and Pastoral Epistles*, AnBib 105 (Rome: Pontifical biblical Institute, 1986); K. Grayston a G. Herndon, „The Authorship of the Pastorals in the Light of Statistical Linguistics“, *NTS* 6 (1959–60), 1–15; Donald Guthrie, „Pastoral Epistles“, v *ISBE* 3:679–87; idem, *The Pastoral Epistles* (Grand Rapids: Eerdmans, 1957); idem, *The Pastoral Epistles and the Mind of Paul* (London: Tyndale, 1956); A. T. Hanson, „The Domestication of Paul: A Study in the Development of Early Christian Theology“, *BJRL* 63 (1981), 402–18; idem, *The Pastoral Epistles*, NCB (Grand Rapids: Eerdmans, 1982); idem, *Studies in the Pastoral Epistles* (London: SPCK, 1968); P. N. Harrison, „The Authorship of the Pastoral Epistles“, *ExpTim* 67 (1955–56), 77–81; idem, *Paulines and Pastorals* (London: Villiers, 1964); idem, *The Problem of the Pastoral Epistles* (London: Oxford University Press, 1921); F. R. M. Hitchcock, „The Pastorals and a Second Trial of Paul“, *ExpTim* 41 (1929–30), 20–23; idem, „Philo and the Pastorals“, *Hermathuea* 56 (1940), 113–35; idem, „Tests for the Pastorals“, *JTS* 30 (1928–29), 272–79; J. L. Hou-

den, *The Pastoral Epistles: I and II Timothy, Titus*, PNTC (London: Penguin, 1976); M. R. James, *The Apocryphal New Testament* (Oxford: Clarendon, 1926); Luke Timothy Johnson, *The First and Second Letters to Timothy: A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 35A (New York: Doubleday, 2001); R. J. Karris, „The Background and Significance of the Polemic of the Pastoral Epistles“, *JBL* 92 (1973), 549–64; J. N. D. Kelly, *A Commentary on the Pastoral Epistles*, HNTC (New York: Harper, 1963); Anthony Kenny, *A Stylometric Study of the New Testament* (Oxford: Clarendon, 1986); Andreas J. Köstenberger, Thomas R. Schreiner a H. Scott Baldwin, *Women in the Church: A Fresh Analysis of I Timothy 2:9–15* (Grand Rapids: Baker, 1995); Andrew Y. Lau, *Manifest in Flesh: The Epiphany Christology of the Pastoral Epistles*, WUNT 86 (Tübingen: Mohr-Siebeck, 1996); Thomas D. Lea a Hayne P. Griffin Jr., *1, 2 Timothy Titus*, NAC 34 (Nashville: Broadman Press, 1992); Walter L. Liefeld, *1 and Timothy, Titus*, NIVAC (Grand Rapids: Zondervan, 1999); J. B. Lightfoot, „The Date of the Pastoral Epistles“, v *Biblical Essays* (London: Macmillan, 1904), 397–410; idem, *Saint Paul's Epistle to the Philippians* (London: Macmillan, 1885); W. Lock, *A Critical and Exegetical Commentary on The Pastoral Epistles*, ICC (Edinburgh: T. & T. Clark, 1924); Dennis R. MacDonald, *The Legend and the Apostle: The Battle for Paul in Story and Canon* (Philadelphia: Westminster, 1983); I. Howard Marshall, *A Critical and Exegetical Commentary on the Pastoral Epistles*, ICC (Edinburgh: T. & T. Clark, 1999); idem, „Recent Study of the Pastoral Epistles“, *Themelios* 23/1 (1997), 3–29; D. L. Mealand, „Computers in New Testament Research: An Interim Report“, *JSNT* 33 (1988), 97–115; idem, „Positional Stylometry Reassessed: Testing a Seven Epistle Theory of Pauline Authorship“, *NTS* 35 (1989), 266–86; idem, „The Extent of the Pauline Corpus: A Multivariate Approach“, *JSNT* 59 (1995), 61–92; Wayne A. Meeks, „To Walk Worthily of the Lord': Moral Formation in the Pauline School Exemplified by the Letter to the Colossians“, v *Hermes and Athena: Biblical Exegesis and Philosophical Theology*, ed. Eleonore Stump a Thomas P. Flint, University of Notre Dame Studies in the Philosophy of Religion 7 (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993), 37–58; W. Metzger, *Die letzte Reise des Apostels Paulus* (Stuttgart: Calwer Verlag, 1976); Margaret Mitchell, „P^{teb} 703 and the Genre of 1 Timothy: The Curious Career of a Ptolemaic Papyrus in Pauline Scholarship“, *NovT* 44 (2002), 344–70; A. Q. Morton, *Literary Detection* (Bath: Bowker, 1978); C. F. D. Moule, „The Problem of the Pastoral Epistles: A Reappraisal“, *BJRL* 47 (1965), 430–52; Jerome Murphy-O'Connor, *Paul: A Critical Life* (Oxford: Clarendon Press, 1996); K. Neumann, *The Authenticity of the Pauline Epistles in the Light of Stylo-statistical Analysis* (Atlanta: Scholars Press, 1990); J. O'Callaghan, „Les papyrus de la grotte 7 de Qumrân“, *NRT* 95 (1973), 188–95; J. J. O'Rourke, „Some Considerations About Attempts at Statistical Analysis of the Pauline Corpus“, *CBQ* 35 (1973), 483–90; Michael Prior, *Paul the Letter-Writer and the Second Letter to Timothy*, JSNTSup 23 (Sheffield: JSOT Press, 1989); Jerome D. Quinn, *The Letter to Titus*, AB 35 (New York: Doubleday, 1990); idem, „The Last Volume of Luke: The Relation of Luke-Acts to the Pastoral Epistles“, v *Perspectives on Luke-Acts*, ed. C. Talbert (Macon: Mercer University Press, 1978), 62–75; Jerome D. Quinn a William C. Wacker, *The First and Second Letters to Timothy: A New Translation with Notes and Commentary*, ECC (Grand Rapids: Eerdmans, 2000); W. M. Ramsey, „Historical Commentary on the First Epistle to Timothy“, *Exp* 7 (1909), 481–94; 8 (1910), 1–21, 167–85, 264–82,

339–57, 399–416, 557–68; 9 (1910), 172–87, 319–33, 433–40; Bo **Reicke**, *Re-examining Paul's Letters: The History of the Pauline Correspondence* (Harrisburg: Trinity Press International, 2001); M. **Rist**, „Pseudepigraphy and the Early Christians“, v *Studies in New Testament and Early Christian Literature*, ed. D. E. Aune (Leiden: Brill, 1972), 75–91; J. A. T. **Robinson**, *Redating the New Testament* (Philadelphia: Westminster, 1976); T. A. **Robinson**, „Grayston and Herdan's C Quantity Formula and the Authorship of the Pastoral Epistles“, *NTS* 30 (1984), 282–88; E. F. **Scott**, *The Pastoral Epistles*, MNTC (London: Hodder & Stoughton, 1936); Moisés **Silva**, „The Place of Historical Reconstruction in New Testament Criticism“, v *Hermeneutics, Authority, and Canon*, ed. D. A. Carson a John D. Woodbridge (Grand Rapids: Zondervan, 1986), 105–33, 383–88; C. Spicq, *Epîtres Pastorales*, 4. vyd., 2 sv. (Paris: Gabalda, 1969); J. **Stevenson**, *A New Eusebius* (London: SPCK, 1963); Carsten P. **Thiede**, *The Earliest Gospel Manuscript? The Qumran Fragment 7Q5 and Its Significance for New Testament Studies* (Carlisle: Paternoster, 1993); Philip H. **Towner**, *1–2 Timothy & Titus*, IVPNTC (Downers Grove: IVP, 1994); idem, *The Goal of Our Instruction: The Structure of Theology and Ethics in the Pastoral Epistles*, JSNTSup 34 (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1989); David C. **Verner**, *The Household of God: The Social World of the Pastoral Epistles*, SBLDS 71 (Chico, Calif.: SP, 1983); U. **Wagener**, *Die Ordnung des „Hauses Gottes“: Der Ort von Frauen in der Ekklesiologie und Ethik der Pastoralbriefe*, WUNT 65 (Tübingen: Mohr-Siebeck, 1994); S. G. **Wilson**, *Luke and the Pastoral Epistles* (London: SPCK, 1979); Michael **Wolter**, „Die anonymen Schriften des Neuen Testaments: Annäherungsversuch an ein literarisches Phänomen“, *ZNW* 79 (1988), 1–16; Frances **Young**, „On EPISKOPOS and PRESBUTEROS“, *JTS* 45 (1994), 124–48.